

Аб практыцы літоўскай канцылярыі часоў Жыгімонта I Старога

Тут мы не будзем уздымаць вузлавых пытанняў, звязаных з арганізацыяй канцылярыі Вялікага Княства, і асабліва праблемы Літоўскай Метрыкі, якая патрабуе падрабязных манаграфічных даследаванняў. Мы жадаем толькі акрэсліць некалькі пытанняў, якія тычацца канцылярскай практыкі, і дагэтуль зусім ці амаль зусім не звярнулі на сябе ўвагі даследчыкаў¹.

На фоне гэтых справаў паспрабуйма сфармуляваць і пару агульных заўвагаў у сувязі з тагачаснай кароннай практыкай. Урэшце, на заканчэнне, звернем увагу на раннія сляды польскасці ў дзейнасці канцылярыі Жыгімонта I.

Літаратура, з якое мы можам скарыстаць, небагатая. Пытанні, звязаныя з канцылярыяй Вялікага Княства Літоўскага, наогул даследаваныя вельмі слаба. Першай працай у гэтай сферы было выкананае С. Пташыцкім «*Описание книг и актов Литовской Метрики*», дзе ў першай частцы падаваліся пэўныя агульныя звесткі пра гісторыю Літоўскай Метрыкі і яе змест². Самы падрабязны дагэтуль нарыс дзейнасці канцылярыі даў М. Любаўскі, які ўвёў у навуковы ўжытак багата новага матэрыялу з крыніц і першы звярнуў увагу на арганізацыю і функцыянаванне гаспадарскае канцылярыі³. На падставе аналізу крыніц М. Любаўскі прыйшоў да пераканання, што канцылярыя Вялікага Княства не была асобным органам дзяржаўнага кіравання, а функцыянала пры манарху і радзе паноў як дапаможная, паслуговая інстытуцыя без уласнае сферы дзейнасці. Мы прамянаем працы, якія не ўнеслі нічога істотнага ў разгляданыя намі справы альбо займаліся выключна пытаннямі, звязанымі з выданнем кніг

Літоўскае Метрыкі⁴. Не пазбаўлена значнасці для гісторыі канцылярыі манаграфія І. Лаппо (малодшага), прысвечаная прыватным актам, якая закранала пытанне іх стасунку да судовых кніг⁵. Урэшце, тут трэба назваць працу нядаўна памерлага савецкага даследчыка Н. Беражкова, прысвечаную Літоўскай Метрыцы да паловы 1522 г.⁶ У гэтай працы ён зрабіў цікавую спробу рэканструкцыі першапачатковай сістэмы кніг Метрыкі, якія дайшлі да нас пераважна ў копіях канца XVI ст.

Калі ідзеца пра абгрунтаванне крыніцамі, мы выкарысталі друкаваныя ў разнастайных зборах дакументы перыяду панавання Жыгімонта I і рукапісны матэрыял, змешчаны ў варшаўскай копіі кніг Літоўскае Метрыкі № 196–199 (Кнігі Запісаў 11–17) 1522–1538 гадоў. Новыя крыніцы могуць яшчэ дапоўніць, узбагаціць, а магчыма, выправіць наш погляд у пытаннях, якія мы тут закранаем.

Спрэчныя і несапраўдныя дакументы ў практыцы літоўскае канцылярыі

Неаднойчы здаралася, што літоўская канцылярыя Жыгімонта I выстаўляла дакументы, якія супярэчылі адзін аднаму. Прычыны гэтага бывалі розныя. Не ўсе, напэўна, сёння ўдасца вызначыць. Так, напрыклад, звычайна толькі як выключэнне выходзіць на яву подкуп, які, напэўна, істотна дэзарганізаваў працу канцылярыі. Літоўская канцылярыя сама адносна часта прызнавала супярэчлівасць складаных ёю актаў, звычайна не сцяшаючыся, праўда, тлумачыць прычыны гэткага стану рэчаў, якога сама не магла абысці маўчаннем. Так, у працяглай спрэчцы пра выкарыстанне права скупкі на падставе блізіні да спадчынных уладанняў паміж дзвюма расплоджанымі сем'ямі падляшскае шляхты: Ешкаў-Дубніцкіх і Тыбораў (*Jeszków-Dębnickich i Tyborów*), Жыгімонт I сам сцвердзіў, што справа была адаслана гарадскім драгічынскім судом да гаспадара з прычыны супярэчнасці ў актах, якія выйшлі з гаспадарскае канцылярыі⁷. Па разглядзе справы, выслухаўшы бакі і разгледзеўшы прадстаўленыя дакументы, Жыгімонт адаслаў справу ў земскі драгічынскі суд, «*cognito eoque contrarie ab utraque per errorem ex cancelaria nostra praesertim pro parte nobilium Tyborovie... obtentae litterae in*

contrarium commissionis nostrae» [даведаўшыся, што ён супярэчлівы з абодвух бакоў праз памылку з нашае канцылярыі, асабліва ў дачыненні да шляхетных Тыбораў... Атрыманыя лісты супярэчаць нашай камісіі]. Гэтую камісію Жыгімонт, выязджаючы з Вялікага Княства ў Карону, даручыў драгічынскаму старасту, які *«propter contrarias litteras»* [з-за супярэчнасці лістоў] другі раз адаслаў справу да гаспадара. Жыгімонт, аднак, не ўзяўся яе разглядаць, а вярнуў драгічынскаму зямскаму суду на канчатковае рашэнне згодна з законам драгічынскае зямлі ⁸.

Супярэчнасць даручэнняў гаспадарскае канцылярыі выявілася і падчас працэсу, які вёўся ў віцебскім гарадскім судзе перад ваяводам Янам Юрэвічам Глябовічам 30.V.1532 г. Падляскі ваявода Іван Багданавіч Сапега прадставіў «ліст» гаспадара з загадам аддаць яму ў апеку дачку ягонага «*дядька*», Сенька Дашковіча, якую меў у апецы — відавочна, разам з яе маёнткамі — віцебскі баярын Міхайла Курэйшаў. Пазваны Курэйшаў стаў перад судом з жонкаю і падчаркаю. Жонка ягоная паказала, што ўжо некалі Сапегі мелі гэтую дачку з маёнткамі ў апецы, але гаспадар на яе скаргу пасля суду з Сапегамі прызнаў Курэйшавую апеку над дачкою і яе маёнткам, на што яна таксама падала гаспадарскі ліст. З прычыны выразнай супярэчнасці абодвух лістоў (паводле вызначэння суду, гаспадарскія лісты *«на обе стороны вышли»*) Глябовіч, які разглядаў справу, адаслаў яе ўсю да гаспадара і *«будет на воли и розсудку его милости господарским которую сторону при листех своих... оставит»*⁹.

Сфераю, дзе найчасцей выдаваліся акты рознага, узаемавыключальнага зместу, былі два наданні аднае і тае ж зямельнае ўласнасці, і, адпаведна, пацвярджэнне дзяржання апыналася ў супярэчнасці з наданнем. Так, напрыклад, Грынь і Еска Тэраевічы (*Грынь і Jesko Terajewicze*) мелі выдадзенае гаспадаром пацвярджэнне ўласнасці маёнтка, якое супярэчыла гаспадарскаму наданню тых жа маёнткаў двараніну Сямёну Іванавічу ¹⁰. Падобных прыкладаў можна прыводзіць і больш ¹¹. Якія ж былі іх прычыны?

Часта прычынаю такіх супярэчных актаў манаршае ўлады бывала тое, што атрымальнікі, дзейнічаючы ва ўласных інтарэсах і прадстаўляючы стан рэчаў нязгодна з праўдаю, уводзілі гаспадара ў зман. У адрозненне ад подкупу, гэта была

акалічнасьць, якую канцылярыя прызнавала ахвотна, бо га-лоўная адказнасьць тут падала на нядобрасумленны бок. У такіх выпадках у актах адзначаецца, што бок сваю справу *украсил* — упрыгожыў. Як выглядала гэтае зўфемістычнае «ўпрыгожанне» на практыцы? Прывядзем некалькі выпадкаў. Так, у 1511 г. Жыгімонт I выдаў полацкім людзям Фэдару з братамі ліст на ўступ ва ўладанне спадчынай па бацьку, якую ў іх нібыта незаконна забраў Івашка Зяновіч. Тым часам выявілася, што Івашкаў бацька купіў гэтую зямлю ў бацькі істцоў і ў іх саміх. Паколькі Фэдар *«неслушным обычаем первой того листы у нас брали и тоє дело перед нами украсили»*, замоўчаваючы факт куплі, гаспадар прысудзіў зямлю таму боку, у якога яна раней была адсуджана¹². У тым жа годзе, адхіляючы скаргу купцоў з Кафы (*Kaffy*) на менскага мытніка, гаспадар наказаў троцкаму ваяводу і надворнаму маршалку Рыгору Осцікавічу, каб той — калі тыя купцы, *«заочне украсивши реч свою»*, захочуць яшчэ цягаць таго мытніка па судах — не даў ім выступаць з пазовам супроць яго¹³. Гэтае «ўпрыгожанне» стала магчымым таму, што канцылярыя выдавала «лісты» на падставе аднабаковага прадстаўлення справы, не высвятляючы фактычнага стану. Адгэтуль вынікалі шматлікія непаразуменні і клопаты. Так, у 1513 г. гаспадар адклікаў наданне свайму двараніну Яну Ёколаву (*na rzeecz ... Jana Wkołowa*), які дамогся для сваёй цешчы надання маёнтка, змаўчаўшы, што ў тае ёсць яшчэ і сын¹⁴. У 1518 г. Жыгімонт I Стары сцвердзіў, што Васька Дашковіч (*Waszko Daszkowicz*) *«заочне у нас землю впросил»*, недакладна прадстаўляючы свой юрыдычны статус. Па разглядзе справы гаспадар адсудзіў ад яго нададзеную яму раней зямлю¹⁵. У 1522 г. Жыгімонт паводле скаргі мсціслаўскага дзяржаўцы затрымаў да разгляду справы надаўчы акт пра выстаўленне на Мсціслаў князя Міхала Заслаўскага, які хадайнічаў аб такім акце¹⁶. Матывацыя тая ж: Заслаўскі здабыў гэтае наданне *«заочным обычаем»*. Гэтаксама ж павёў сябе берасцейскі старасціч Станіслаў Іллініч у спрэчцы з надворным канюшым Васілём Чыжам і яго братам Львом. Спярша ён згадзіўся перад гаспадаром на кожны суд, на які абодва бакі пабралі суддзяў, прызначаных гаспадаром. Пазней, аднак, ён на гэты суд не стаў і з гаспадарскае канцылярыі атрымаў *«заочне листы ... абы тые суды там невыезджалы и того права понехали»*. У

акце, з якога мы пра гэта даведваемся, — поўнага закідаў на адрас старасціча — чытаем, што Іллініч прыслаў да гаспадара, *«поведаючи ижбы если з ними перед нами не мовил и року не приймавал, абыхмо тое право тебе отложили... и мы на писане твое будучи тое надеи, ижбы так было як ты до нас писал, дали тебе лист наш... до панов рад наших»*. Аднак потым, падчас разгляду справы перад судом паноў-рады, пісар гаспадарскі Васіль Копачь (Копоть) сцвердзіў, што Іллініч забавяжаўся перад вялікім князем стаць на прызначаным судовым року ¹⁷. Першая справа (вызначэнне тэрміну кожнага суду) мела месца ў Вільні, а ліст, супярэчны з прынятаю ў той час пастановаю, Іллініч атрымаў з Кракава. На гэтую акалічнасць нам яшчэ давядзецца звярнуць увагу.

Выдача канцылярыяй «завочных лістоў» спрычыняла мноства супярэчнасцяў. Ужо ў I Статуце вялікакняскім уряднікам удалося гарантаваць сабе, што адгэтуль *«держания на причины заочные не имеют отниманы быти»*¹⁸. У іншых справах, аднак, «лісты завочныя» працягвалі выходзіць з гаспадарскае канцылярыі. Толькі пад канец панавання Жыгімонта I на літоўскіх соймах загучалі галасы, якія жадалі іх абмежавання, асабліва ў сферах, у якіх злоўжыванні здараліся найчасцей і таму найбольш білі па шляхецкіх інтарэсах. Так, на берасцейскім сойме 1544 г. станы Вялікага Княства прасілі гаспадара, каб з ягонае канцылярыі *«листы заручные»*, г. зн. якія пагражалі *vadim* [закладам] на карысць гаспадара, *«на заочные повести не были выдаваны»*¹⁹. Гэтыя «лісты», між іншым, парушалі права валодання і карыстання спрэчнымі землямі, забараняючы ўваход на іх нават пад высокі заклад. Гэтае патрабаванне гаспадар, баронячы свае дыскрэцыйныя паўнамоцтвы, прыняў толькі часткова.

Складанне лістоў на падставе аднабаковага прадстаўлення справы, без яе вывучэння, а таксама саступкі перад націскам уплывовых асобаў, прыводзіла ў выніку да змены пазіцыі, часта нават неаднаразовай. Так, у складанай справе падзелу спадчыны віленскіх мяшчан Жыгімонт I тройчы мяняў пазіцыю. Першым разам ён казаў войту, бурмістру і радцам здзейсніць падзел згодна з магдэбургскім правам, паводле якога *gerada* [даччын шлюбны пасаг] мелася прыпасці дачцэ, а *hergewet* [доля, якая выдзялася сыну] — сыну²⁰. Пазней, у выніку заступніцтва канцлера Гаштаўта, ён змяніў па-

зіцыю і, адступаючы ад магдэбургскага права, загадаў падзяліць увесь маёнтак на роўныя часткі, як рабілася дагэтуль²¹, а праз тры гады вярнуўся да першага выразу²².

Пра непарадкі, што панавалі ў канцылярыі, і клопаты, якія вынікалі адгэтуль, сведчыць ліст гаспадара да паноў-рады ў справе спрэчкі за пушчу Лясішча (*Lesiszca*) паміж старастам берасцейскім і лідскім, надворным маршалкам Юрыем Іванавічам Іллінічам, з аднаго боку, і магутным віленскім ваяводам і канцлерам Ольбрахам Марцінавічам Гаштаўтам — з другога. Суд паноў-рады прысудзіў пушчу Гаштаўту, а гаспадар сваім лістом пацвердзіў, запэўніўшы, згодна з выракам суду паноў-рады, што Гаштаўт павінен давесці толькі даўнасць дзяржання і не павінен удавацца ў спрэчку з Іллінічам. Аднак неўзабаве, насуперак уласнаму пацвярджэнню, гаспадар выдаў Іллінічу, паводле ягонай просьбы, ліст на камісарскі суд з Гаштаўтам за тую пушчу. Чарговы Гаштаўтаў ліст у гэтай справе выклікаў у сваю чаргу адкліканне гаспадаром рашэння ў справе камісарскага суду. Выдачу ж ліста, які загадваў правесці той суд, гаспадар патлумачыў недаглядам²³. Частыя і доўгія перабыванні гаспадара ў Кароне служылі прычынай таго, што «лісты», выдаваныя ім у Кракаве, Пётржаве ці яшчэ дзе, не толькі не маглі спасылацца на даўнейшую дакументацыю па гэтай справе, але часта нават апыналіся ў супярэчнасці з выракамі і рашэннямі паноў-рады, якія ў адсутнасць вялікага князя здзяйснялі ў Вялікім Княстве найвышэйшую ўладу²⁴. За гэта манарх неаднаразова мусіў апраўдвацца, адначасова касуючы свае пастановы, супярэчныя з рашэннямі паноў рады²⁵.

У выдаваных ім рашэннях гаспадар часта падкрэсліваў, што выракаў, выдадзеных гаспадарскім судом, суд паноў-рады альбо паасобных паноў-рады не змяняе²⁶. Манарх таксама падкрэсліваў прыцып неадклікальнасці наданняў. Гэта мела характар праграмных прыцыпаў. Тут найвыразней дзейнічаў націск феодалаў, якія 1) былі зацікаўленыя ў стабілізацыі маёмасных стасункаў; 2) бараніліся ад формы «завочных» выракаў і рашэнняў, якія выдаваліся ў Кароне, удалечыні ад паноў-рады і кніг Літоўскае Метрыкі. На практыцы, як мы ўжо бачылі вышэй, вялікі князь часта адступаў ад гэтых прыцыпаў. Аднак ён разумеў, што гэта падрывае пэўнасць юрыдычнай практыкі, у якой былі зацікаўлены пера-

дусім паны і шляхта ў цэлым. Але, з другога боку, і ўласны інтарэс, і інтарэс буйнаўласніцкі прамаўлялі супраць неадклікальнасці наданняў. У выніку палітыка гаспадара была поўная непазлядоўнасцяў. Такую сітуацыю акрэслівае ход справы людзей Непаротаўскай воласці полацкага ваяводства, якіх Жыгімонт I аддаў князям Васілю і Ан-дрэю Сакаленскім, але потым іх з гэтага падданства, як патрэбных полацкаму замку, вызваліў *«и на то есмо листы наши вызволены подавали, подле которого вызволения и листов наших воевода полоцки... их к замку нашему полоцкому привернул»*²⁷. Аднак, на скаргі князя Андрэя Сакаленскага і ягоных пляменнікаў (сыноў памерлага Васіля), які падаў гаспадару *«листы данину и потвержене привилей наш, иже мы им вас [г. зн. людзей Непаротаўскай воласці] дали и привилием нашим потвердили на вечность. Ино... мы быхмо не рады их ламати о чомже он здесе перед нами очевидно хочет о том с вами мовити»*. У гэтай сітуацыі гаспадар вызначыў тэрмін, каб прадстаўнікі воласці сталі перад ім на суд, на якім абодва бакі мелі аўтэнтычныя, але палярна супярэчныя між сабою акты, выдадзеныя манархам²⁸. Падобным чынам у спрэчцы пра выслугу паміж баярамі Васькам Дашкевічам і Васілём Жабам гаспадар сцвярджаў: *«Ино нам для тых причин а наиболее здесе будучы в Короне Польской заочне не годитися привилев наших ламати, откладаем то до нашого приеханя к Великому Княству Литовскому»*²⁹. Вось жа, у выпадку наяўнасці двух супярэчных дакументаў гаспадар адклаў рашэнне да разбору справы ў прысутнасці бакоў, бо *«што ся дотычет данины и привилія потвержения нашего, мы быхмо не рады никому их ламати»*³⁰.

Імкнучыся забяспечыць пэўнасць у маёмасных стасунках, а таксама ўплыў на палітыку наданняў, паны-рада пры выданні I Статута засцерагалі, што гаспадар не будзе надаваць ні маёнткаў, ні людзей падчас свайго знаходжання ў Кароне, а ўсялякія наданні будзе здзяйсняць *«вестолок з паны радами нашими на вальном сойме»*³¹.

Дадаткова на ўзнікненне супярэчнасцяў уплываў факт паралельнага існавання ў літоўскай канцылярыі асобных рускіх і лацінскіх пісараў. Таму зацікаўлены бок, праціўнік якога атрымліваў, напрыклад, рускі дакумент, стараўся зда-

быць другі, цяпер ужо лацінскі. Так было ў спрэчцы паміж Соф'яй Іздэбскай (Zofia Izdebska) і мужам яе, з аднаго боку, і дарагічынскім зямлінам Лукашом Скірвінам (Łukaszem Skirwinem), з другога, у спрэчцы аб маентку Буякі. Справу гэтую гаспадар разглядаў на сойме ў Горадні разам з панамірадай і выдаў вырак на карысьць Іздэбскай. Аднак потым, як чытаем у гаспадаровым лісце, «*тот Скирвин приехавши к нам [у Кракаў] реч свою украсил и выправивши в нас листы латинские и зася в тое имене увязался*». Тады гаспадар адклікаў тыя лацінскія лісты і вярнуў сілу гарадзенскаму выраку³². Падобны ж характар мела справа, у якой з аднаго боку выступаў гаспадарскі дваранін Ленарт Касінскі (Lenart Kosiński), а з другой — дарагічынскія зямляне Каранёўскія (Korzeniowscy). Касінскі прасіў адтэрмінаваць справу з прычыны земскае службы. Каранёўскія, аднак, «*заочне одержали лист наш латынски, абы вы [г. зн. дарагічынскі намеснік і гарадскі суддзя, якім адрасаваўся цытаваны вышэй гаспадарскі ліст] тые перезыски на нем оправили, або в имене его в том казали увязаты, которыже лист в канцелярьи нашей не был. Прото... приказуем вам, ажбы есте о тот лист наш латынски, которы они в себе будут мети ничего недбаючи... нивчом подле того листа не поступовали*», і гэта — пад пагрозай страты пасады³³. Няясна, якім чынам ліст, аўтэнтычнасць якога манарх не ставіць пад пытанне, мог быць выдадзены, абмінуўшы каралеўскую канцылярыю. Тут істотна ануляванне выдадзенага ліста, адкліканне, як і ў папярэднім выпадку, выдадзенага рашэння аб выкананні выраку.

Яшчэ раз Касінскі скарыстаў каралеўскую пратэкцыю ў справе, дзе ў якасці другога боку выступілі ваўкавыскі маршалак і дзяржаўца Мацей Вайцяховіч і Соф'я Радзівілава (Maciej Wojciechowicz oraz Zofia Radziwillowa). Касінскі справу прайграў, але гаспадар адмысловым лістом на лацінскай мове (справа разглядалася ў дарагічынскім павеце) прыпыніў выкананне *vadium* (закладу) і *перезысков* (г.зн. кампенсацыі страт, панесеных у выніку працэсу тым бокам, які выйграў справу) аж да яго вяртання ў Вялікае Княства. Тым часам праціўны бок узяў ад рускага пісара другі ліст, каб тыя «*перезыски и заруки на имени Ленарта оправити*». У адказ на просьбу Касінскага гаспадар ануляваў рускі ліст, прызнаўшы сапраўдным ранейшы, лацінскі³⁴.

Цяжкасці, выкліканыя ўзаемна супярэчнымі лістамі, якія выходзілі з гаспадарскае канцылярыі, часта прыводзілі да таго, што гаспадар мусіў сам дэзавуяваць свой канцылярскі апарат. У такіх выпадках мы даведваемся пра цікавыя падрабязнасці, якія характарызуюць метады канцылярскае працы. Так, апраўдваючыся перад луцкім старастам князем Фёдарам Міхайлавічам Чартарыскім за тое, што выдаў «*навуку*» ў справе спрэчкі ўдавы луцкага войта з яе зяцем, супярэчную з выракам троцкага ваяводы, які разглядаў справу ад імя панюў-рады, Жыгімонт піша: «*Вось жа мы, не ведаючы якое рэчы, з нашае канцылярыі кажам выдаваць лісты, як хто ў нас напросіць*»³⁵. Гэтае сцверджанне павінна было патлумачыць супярэчнасць дакументаў, якія выходзілі з гаспадарскае канцылярыі.

У гэткай сітуацыі — асабліва пры невялікіх наданнях, звяртаючыся па якія, просьбіт часта прадстаўляў справу так, што прадмет, аб якім ён просіць, гэта пустака, якая адпаведна не прыносіць гаспадару даходу, — звычайна ўжывалася вядомая ўжо ў XV ст. канцылярская формула, якая мела характар клаўзулы-засцярогі: «*Ино естли будет так, как он нам поведал*», і толькі пасля гэтага ішло рашэнне: «*И мы ему тые люди и земли дали*»³⁶. Гэтая клаўзула дазваляла мясцоваму намесніку выказваць пярэчэнні супраць надання — што не было рэдкасцю — і аблягчала гаспадару скасаванне яго ў выпадку, калі фактычны стан не супадаў з тым, які прадстаўляў быў просьбіт, альбо выклікаў пярэчэнні ваяводы ці намесніка. У крыніцах мы можам напаткаць нямала прыкладаў выкарыстання гэтае засцярогі. Супярэчнасці былі так распаўсюджаны, што Статут 1529 г. прысвяціў адмысловы артыкул выпадку, калі б хто выпрасіў сабе наданне ў гаспадары і атрымаў на гэта прывілей, а тым часам хто іншы меў тое паводле надання альбо пацвярджэння ўжо не адзін год. У такім выпадку вагу мае першы «*лист*», «*а тот последний... ни во што мает обернен (быти)*»³⁷. Гэтая пастанова не вырашала, аднак, усіх цяжкасцяў, што вынікалі з надзвычай недасканалае працы канцылярыі.

У выніку здаралася, што манарх мусіў, перадаючы справу на разгляд суду, афіцыйна скасаваць усе свае папярэднія акты. Так, у вядомай ужо нам справе Ешкаў-Дубніцкіх супраць Тыбораў гаспадар, каб лісты гаспадарскае канцылярыі не

ўводзілі суддзяў у зман і не перашкаджалі бесстароннаму разгляду справы, заяўляе: «*quas (litteras) nos cassamus per praesens, ne errores ulterius in ea causa earum vigore suboriantur*»³⁸ [тыя (лісты) мы касуем гэтым (лістом), каб не ўзнікала больш памылак у гэтай справе з-за іхняй сапраўднасці]. Падобным чынам у 1530 г., у спрэчнай справе ўдавы луцкага войта з яе зяцем, Жыгімонт даручыў луцкаму старасту дзейнічаць у адпаведнасці з выракам паноў-рады, а калі ліст з гаспадарскае канцылярыі будзе супярэчыць гэтаму выраку, то яго папросту скасаваць³⁹. Часам было досыць распараджэння аб тым, каб лісты з гаспадарскае канцылярыі пры разглядзе справы не браліся пад увагу. Так, у складанай спрэчцы аб падзеле спадчыны, згодна з меставым правам, (месца коскі залежыць ад таго, што згодна: гаспадар наказаў згодна з... ці падзел спадчыны згодна з...) гаспадар наказаў меставым уладам Вільні, «*ажбы есте тые першыя листы наши на сторону отложивши, казали... имения вси... в ровный дел поделити*»⁴⁰.

Скасанне «ліста» адбывалася шляхам разарвання. Гэта называлася «*содрати*» або «*подрати лист*»⁴¹. Жыгімонт I, пазбаўляючы баярку Міхалаву Зенавевічаву (*Michałowa Zenowiewiczowa*) правоў на маёнтак яе «*дядька*», казаў «*содрати привилее*» свайго бацькі і брата, якія маглі б паслужыць ёй падставаю для ўзнаўлення працэсу⁴². Падобным жа чынам Жыгімонт I казаў «*содрати*» прывілей, выдадзены паразоўскім мяшчанам, калі выявілася, што яго «*выправил*» у канцылярыі войт без іхняе згоды і волі⁴³. Бывала таксама, што лісты, а асабліва пергаментныя дакументы, аддаваліся ў канцылярыю на ануляцыю праз скасанне, што называлася «*скажэннем*»⁴⁴, і адпаведна гэта агаворвалася ў выраку. Так, гаспадар з панамі-радай наказаў скасаваць супярэчны з правам запіс пана Літавора Храптовіча (*Litawora Chreptowicza*)⁴⁵. Часам агульна гаворыцца пра зняпраўджанне дакументу, дзеля чаго ўжываецца тэрмін «*внивеч оборотити*», а таксама «*умертвити*»⁴⁶. Гэтаксама мы чуем пра даручэнні аб спаленні дакументаў, што было асабліва жорсткаю формаю іх скасавання⁴⁷. Калі гаворка ішла пра акты, у якіх складальнік браў на сябе пэўнае забавязанне (напрыклад, паручныя лісты), дык іх звычайна касавалі шляхам звароту іх складальніку. Здаралася, аднак, калі існавалі перашкоды да вяртання «*лис-*

та», тады канцылярыя выдавала новы, які ануляваў і ніштожыў дакумент, дзе змяшчаліся забавязанні⁴⁸.

Супярэчныя, узаемавыключныя акты, ануляванне гаспадаром уласных рашэнняў падрывалі, ясная рэч, давер да дакументаў, што выходзілі з вялікакняскае канцылярыі. Вось жа, бок, які па атрыманні правамоцнага выраку альбо найвышэйшага — манаршага — рашэння раптам апынаўся ў сітуацыі, калі яго правы зноў ставіліся пад сумнеў, прагнуў другім наваратам засцерагчыся ад магчымых выпадковасцяў. Канцылярыя, у сваю чаргу, адказная за гэтакі стан, не магла процістаяць ягоным, як вынікала з досведу, небеспадстаўным жаданням. У выніку ў дакументах з'яўляліся клаўзулы, якія самі найдакладней характарызувалі стан, які пановаў у канцылярыі. Так, Соф'я Іздэбская з мужам, справа якіх, выйграная перад судом гаспадара і паноў-рады, раптам сур'ёзна пахіснулася, бо праціўнік здабыў супярэчны выраку дакумент з лацінскае канцылярыі. Настаяўшы ўрэшце на сваім, яны атрымалі ў дакуменце, які пацвярджаў іх правы, клаўзулу, што ўсе акты, якія ў гэтай справе могуць у будучыні выйсці з гаспадарскае канцылярыі і будучь мець адваротнае гучанне, не павінны мець ніякае моцы⁴⁹. Гэта было дадаткова ўмацавана пячаткамі шматлікіх паноў-рады, якія гэтакім чынам падкрэслілі вагу першага выраку, прынятага з іхным удзелам.

Гэтаксама ў складанай справе Ешкаў-Дубніцкіх супраць Тыбораў гаспадар, чья канцылярыя выдавала супярэчныя акты і дакументы, даручае, пасля двухкратнага адаслання (рэмісіі) справы гродскім судом да гаспадара, дарагічынскага суддзі і падсудка, каб тыя па разглядзе справы «*cognitionem et determinationem faciatis secundum consuetudinem iuris vestri terrestris... non obtentis aliis nostris quibuscunque vis litteris alicui partis datis et in futuro quomodolibet concessis nec aliter facturi*»⁵⁰ [учыніце расследаванне і вырашэнне згодна са звычаем вашага земскага права... пры гэтым не маюць моцы любыя іншыя нашыя лісты, дадзеныя нейкаму боку, а таксама тыя, што якімсь чынам будучь выдадзеныя ў будучыні, і не рабіце інакш].

Гэтакім чынам гаспадар сам перакрэсліваў вагу сваіх пастановаў, «навук», адрасаваных іншым судам, выдаваць якія ён меў паўнамоцтвы як найвышэйшы суддзя.

Падобны характар мае засцярога гаспадара ў лісце, адрасаваным віленскаму ваяводу, старасту жмудскаму Станіславу Яновічу ў справе адклікання надання дзесяцёх службаў і чатырох пустых земляў ягонаму слугу Шымку. На просьбу прыставаў і ўсяе віленскае воласці, якая скардзілася, што той Шымка *«выбирал соби люди на выбор один от другого в мили, а што в najlepszych и найбогатших увязался, якоже то в тому двору нашому было шкодно»*, гаспадар адклікае наданне і на *«чолобце»* насельніцтва цэлае воласці выдае дакумент, у якім гарантуе, што не надасць іх больш Шымку, адначасова абавязваючы ваяводу, што *«естлибы наотом того двора Велены людей наших альбо земель пустовских тот Шымко што у нас упросил и твоябы милост в то ему увезаня не давал»*⁵¹. Трэба сюды, нарэшце, залічыць выдадзены ў 1525 г. наказ магілёўскай воласці, каб тая не давала ад гэтага часу даніны, што звалася *тывуницна*, ніякай трэцяй асобе, нават калі б гаспадарская канцылярыя паводле даручэння манарха выдала некаму новы дакумент на збор гэтае даніны, і каб тая даніна складалася выключна ў гаспадарскі скарб, пад пагрозай паўторнага яе спагнання⁵². Як відаць, сам гаспадар не меў поўнага даверу да дзейнасці сваёй уласнай канцылярыі, раз атрымальнікаў сваіх даручэнняў рабіў адначасова вартавымі вернасці свайго слова і паслядоўнасці ў дзеяннях.

Трэба меркаваць, што галоўнаю прычынай гэтага стану рэчаў была практыка, якая выклікала супярэчныя рашэнні і выцякала перадусім з недастаткова спраўнага функцыянавання апарату ўлады, у тым ліку гаспадарскае канцылярыі. Здаралася, што дакументы, аддадзеныя на атрыманне гаспадарскага пацверджання ў канцылярыі, там і гінулі, а на падставе заявы сакратара аб іх згубе складалася іх пацверджанне, што таксама магло быць шляхам да злоўжыванняў⁵³.

Варта, з другога боку, заўважыць, што і сам вялікі князь не заўсёды быў схільны спаўняць выдадзеныя прывілеі. Калі, аднак, гаворка ішла пра магнатаў, ён стараўся гэтыя парушэнні прывілеяў — прынамсі фармальна — залагоджваць. Так, напрыклад, надаючы ў 1525 г. купцу Фёдару Даняелевічу (*Fedorowi Danielowiczowi*) 2 жарабят у Бельскім павеце і паведамляючы пра гэта бельскаму старасту, гаспадар агаворвае, што добра памятае, як, даючы яму прывілей на Бельск,

забавязаўся не аддаваць там нікому ні земляў, ні людзей. Робачы выключэнне, ён падкрэслівае, што чынільца гэта, «не ображаючы того прывілія нашого»⁵⁴. Куртуазная форма парушэння, відавочна, выклікана асобаю адрасата, што належаў да магнацкага слою, з якім гаспадар мусіў сур'ёзна лічыцца.

Гаспадарскія пісары, іх становішча і рэарганізацыя канцылярыі канцлерам О. Гаштаўтам

Службовае становішча пісараў гаспадарскае канцылярыі ні ў якім выпадку не было другарадным. Становішча пісара звычайна станавілася трамплінам да высокіх санаўніцкіх пасадаў, уладальнікі якіх сумяшчалі іх з пасадаю пісара. Пачыналася звычайна ад спалучэння пасадаў пісара і дзяржаўцы. Гэты апошні даваў забеспячэнне ў выглядзе даходу з данінаў. Часта з пісарствам спалучаліся дзве і больш пасады дзяржаўцаў альбо намеснікаў. Адгэтуль, у сваю чаргу, часта прасоўваліся на пасаду маршалка; нарэшце, пісары неаднаразова здабывалі пасады падскарбія і нават ваяводы, якая лічылася адной з найвышэйшых. Характэрна месца пісара — безадносна да таго, быў гэта пісар рускі ці лацінскі, званы сакратаром, — у чарзе тытулатуры, дзе пералічваліся пасады. Так, пісара называлі пасля ваяводы, падскарбія, маршалка, але перад старастам, намеснікам, дзяржаўцам⁵⁵. Спаміж гаспадарскіх пісараў найвышэйшых пасадаў дасягнулі лацінскі пісар Іван Сапега, рускі пісар Богуш Багатывіновіч⁵⁶ (*Bohusz Bohotywinowicz*), нарэшце, рускі пісар Іван Гарнастай. Першы быў у 1516 г. ваяводам падляскім, гаспадарскім сакратаром і браслаўскім дзяржаўцам⁵⁷. Апошні на схіле сваёй кар'еры быў адначасова наваградскім ваяводам, надворным маршалкам, земскім падскарбім, пісарам, слоніцкім старастам, крэўскім дзяржаўцам⁵⁸. Маршалкі, як згодна сцвярджае літаратура прадмету (М. Любаўскі, І. Маліноўскі), уваходзілі ў склад поўнай (*супольной*) гаспадарскай рады да таго перыяду, як пачалі адбывацца рэгулярныя соймы. Вось жа, у той час, г. зн. ад другой чвэрці XVI ст. — на што звярнуў увагу Доўнар-Запольскі, — яны зрабіліся сталымі іх удзельнікамі, а ў паседжаннях рады ад тых дат бралі ўдзел толькі як вы-

ключэнне. Да пасяджэнняў рады мелі таксама доступ, поруч з іншымі цэнтральнымі чыноўнікамі, і пісары. Ці мелі яны ў ёй права голасу або толькі рэдагавалі прынятыя ўхвалы? Гэтае пытанне было прадметам дыскусіі даследчыкаў. Як вынікае з матэрыялаў, супастаўленых І. Маліноўскім⁵⁹, тут цяжка казаць пра нейкі маналітны прынцып. Бывала па-рознаму; але несумненна, што пісары-маршалкі — не кажучы ўжо пра ваяводаў ці падскарбіх — права голасу ў радзе мелі.

Тэхнічныя функцыі ў канцылярыі прыпадалі на пісцоў — дзякоў⁶⁰. Дзяк перапісваў чарнавік (мінуту) і ўносіў копію ў кнігі, а пісар падпісваў «ліст». Подпіс пісара надаваў яму — нават без прыкладання пячаткі — афіцыйную вагу.

Чарнавік мог зыходзіць — і найчасцей так і бывала — ад пісара. Калі ён складаўся на падставе непасрэдных вусных указанняў некага з саноўнікаў, які наглядаў за яго складаннем, гэта адзначалася пазнакаю ў канцы акту: «*правил N. N.*»⁶¹. Калі акт складаў дзяк пад наглядам пісара, адзначалася, што зрабіў ён гэта пад ягоным пачаткам, альбо агульна, што гэта «*лист справы писарское*»⁶².

Для характарыстыкі становішча дзякоў варта заўважыць, што дзякі бывалі дваранамі⁶³. Поруч з дзякамі пісарамі ніжэйшае ступені былі г. зв. яўныя пісары⁶⁴, чые функцыі і становішча патрабуюць яшчэ дадатковага даследавання.

Паколькі ў часе падарожжа гаспадара, асабліва падчас доўгага знаходжання ў Кароне, якое цягнулася гадамі, пры ім не бывала ні літоўскага канцлера, ні падканцлера, толькі рускі і лацінскі пісары, іхнае становішча набывала самастойнасць. Гэтая пасада давала ім непасрэдны доступ да манарха і магчымасць уплыву ў справах, якія належалі да сферы працы канцылярыі. А гэта былі справы вялікае вагі.

Высокае грамадскае і службовае становішча пісараў аніяк не спрычыняла ўздыму якасці працы канцылярыі. Яно не было — падобна як у той час і ў Кароне — на найвышэйшай ступені. Часта здараліся факты злоўжыванняў, якія палягчаліся недахопамі ў арганізацыі працы канцылярыі. У цэлым гэтыя справы выступілі ў працэсе, які разглядаўся гаспадаром на пачатку 1524 г. Наваградскі мешчанін, злотнік Івоніч (*Iwonicz*) абвінаваціў гаспадарскага двараніна Васька Пятровіча Заройскага (*Waska Petrowicza Zaroykiego*), што той прыўлашчыў сабе дзве службы людзей і дзве пустыя зямлі.

Пакліканы сцвердзіў, што трымае гэтыя землі «з гаспадарскае даніны» і мае на гэта «лист справы писарское» з гаспадарскае канцылярыі, на падставе якога наваградскі ваявода Ян Забжэзінскі (*Jan Zabrzeziński*) даў яму ліст, надзяляючы яго правам на гэтыя землі. Тут наступае *cloi* справы, бо гаспадар заяўляе наступнае: «Мы того листу увяжчого огледавши и их речей выслушавши впамятали есмо на то: коли обыск тому есмо чинили в канцеляреи, тогда на тот час таковых листов перед нами немало было положено. Мы теже господар со всеми паны радами нашыми намовиши, никого есмо хто мел таковые листы в себе на чтях их неображали, нижли люди и земли казали есмо на нас привлацати, для того, иж таковые листы без наше воли и розказаня господарского были справованы, а того хто таковые листы справовал с уряду есьмо преложыли»⁶⁵.

Як відаць, рэвізія, праведзеная яшчэ раней у канцылярыі, выкрыла сур'ёзныя злоўжыванні, якія палягалі ў тым, што гаспадарскія наданні на людзей і землі складаліся без ведама і волі ўладара. Злоўжывальнік, які выдаваў гэтыя «лісты-наданні», карным парадкам быў звольнены з пасады, а наданні пазбаўлены сілы. Чыноўнік, які злоўжываў сваімі паўнамоцтвамі, магчыма, пісар, чыйго прозвішча вырак, выдзены ў іншай справе, не падае⁶⁶, напэўна, не рабіў гэтага заўсёды бескарысліва. І атрымальнікі дакумента, напэўна, мусілі здаваць сабе справу, што бяруць удзел у злоўжыванні. Аднак гаспадар і паны-рада палічылі слушным не ўжываць да атрымальнікаў карныя санкцыі. Вырак, пра які тут ідзе гаворка, не толькі агульна сцвярджае, што добрае імя нікога з уладальнікаў «лістоў-данін» не было парушана, але падкрэслівае, што пакліканаму Заройскаму гэтая справа «чти его ничего не шкодит», больш таго, мешчаніну, які беспадстаўна абвінаваціў Заройскага, пагражае, што, калі ён і надалей будзе ганьбаваць гонар Заройскага, будзе пакараны як паклёпнік. Гэта найвідавочней вынікае перадусім з шырокай сферы злоўжыванняў. Сам гаспадар сцвярджае, што тых «лістоў—наданняў» падчас рэвізіі было прадстаўлена нямала. Таму належала б распасціраць санкцыі на шырокае кола асобаў, у тым ліку, напэўна, і немалога ліку ўплывовых. Вялікі князь разам з панамі-радай, сярод якіх маглі быць асобы, непасрэдна зацікаўленыя ў залагоджванні справы аб злоўжы-

ваннях, пастанавіў абмежавацца звальненнем пісара і вяртаннем незаконна раздадзеных земляў гаспадару.

Можна меркаваць, што не без сувязі з выкрытым злоўжываннем з'явіўся — праўдападобна каля 1522 г. — у літоўскай канцылярыі тэкст пісарскае прысягі⁶⁷. Мы не ведаем, ці была яна ўведзена ўжо ў той час або мы маем тут дачыненне толькі з нерэалізаваным праектам. Магчыма і тое, што тэкст прысягі паходзіць з крыху пазнейшых часоў⁶⁸. Але, незалежна ад цяжкасцяў з яго дакладным датаваннем, ён для нас мае вялікую цікавасць. У гэтай прысязе пісар поруч з абавязкам захоўваць таямніцу абавязваўся таксама не складаць ніякіх «лістоў» без загаду гаспадара або канцлера. Характэрна зазначэнне, што пісар забавязваўся не складаць дакументаў паводле даручэння любых іншых асобаў, што, відавочна, перад тым і здарылася⁶⁹. І рэвізію, якая вывела на свет гэтыя злоўжыванні, і пісарскую прысягу можна, на нашу думку, спалучыць з узыходам на пасаду канцлера ў сярэдзіне 1522 г. Ольбрахта Марцінавіча Гаштаўта. Імя гэтага магутнага магната, які з той пары і аж да смерці ў 1540 г. без перабольшання быў наймагутнейшым з літоўскіх паноў і меў вырашальны ўплыў на знешнія стасункі Вялікага Княства⁷⁰, трэба — як згодна лічыцца ў літаратуры — звязваць з сур'ёзнымі зменамі ў гісторыі канцылярыі Вялікага Княства⁷¹. Тут мы звернем увагу на імкненне новага канцлера да падпарадкавання падлеглага яму апарату. Гаштаўт жадаў дысцыпліны не толькі з прынцыповых меркаванняў, але перадусім дзеля належных яму даходаў, якія, абмінаючы асобу канцлера, прысабечвалі пісары, выдаючы тыя «лісты». На гэтым фоне ў 1524 г. адбылося вострае сутыкненне паміж канцлерам і Паўлам Нарушэвічам — лацінскім пісарам, які фігуруе ў 1521–1524 г., а потым знікае⁷² і з'яўляецца зноў пасля васьмігадовага перапынку ў 1532 г.⁷³ Пра сутнасць спрэчкі, якая каштавала Нарушэвічу страты ў 1524 г. пісарскае пасады, мы даведваемся з двух лістоў, адрасаваных яму гаспадаром з Кракава і датаваных 8 сакавіка і 20 красавіка таго ж году. У першым з іх⁷⁴ гаспадар паведамляе, што пан Гаштолд ужо неаднакроць скардзіўся, што прывілей, які гаспадар казаў яму выставіць для падляскага ваяводы гаспадарскага маршалка Януша Касцевіча (*Janusza Kostiewicza*) на Коўна, Нарушэвіч аддаў Касцевічу непасрэдна,

а не праз гаспадарскую канцэлярыю, пазбаўляючы гэтакім чынам канцлера належнага яму даходу. Паколькі Нарушэвіч, нягледзячы на гаспадарова жаданне, каб вярнуў канцлеру або прывілей, або суму, атрыманую за яго, гэтага не зрабіў, гаспадар грозіць яму суровымі санкцыямі⁷⁵. У другім лісце, паўтараючы вядомы нам ужо змест справы і бачачы яўнае непаслушэнства Нарушэвіча, Жыгімонт пагражае яму сваёй няласкай. У выпадку непаслушэнства, піша манарх, *«ведай на певна иж больши того тебе терпеты не будем, а учыним то што будет наша воля господарская, яко над тым которы листов и розказаня нашего господарского непослушон»*⁷⁶. Нялёгкаю барацьбу мусіў вытрымаць Гаштаўт, каб пры падтрымцы ўсяго аўтарытэту вялікага князя прымусіць да паслушэнства сабе пісараў канцэлярыі і стаць яе сапраўдным гаспадаром. Аднак свае мэты ён дамогся. А калі праз восем гадоў Нарушэвіч зноў з'явіўся ў выглядзе лацінскага пісара, то, напэўна, таму, што скарыўся перад магутным віленскім ваяводам і канцлерам Вялікага Княства.

Усё гэта аніяк не ўмацоўвала аўтарытэту актаў вялікакняскае канцэлярыі і яе апарату. Даходзіла да таго, што дарагічынскі стараста маршалак Няміра Грынь (*Niemira Hryń*) адмаўляўся рассуджваць справу, якую даручалі яму гаспадарскія «лісты», пад тою маркаю, што зацікаўлены бок атрымаў іх без згоды і ведама вялікага князя⁷⁷. Гаспадар у адмысловым лісце, які вызначаў упартаму старасту заруку (*vadium*) ў памеры 1000 коп грошаў за далейшае адмаўленне ў правасудзі, адначасова загэўнівае яго, што такі выпадак немагчымы, бо пісары пішуць *«водле розказаня нашего господарского»*. Больш за тое, манарх сам захоўвае пячатку Вялікага Княства так, што ўсялякія злоўжыванні робяцца немагчымымі⁷⁸. Ці праўда справы выглядалі так добра, як вынікае гэта з ліста гаспадара, які бараніў аўтарытэт сваёй прыдворнае літоўскае канцэлярыі ў Кракаве? Іншыя звесткі дазваляюць у гэтым сумнявацца. Яшчэ ў 1532 г. у лісце да Гаштаўта Жыгімонт радзіць яму ўстрымацца ад разгляду спрэчкі паміж Юрыем Жаляпухам і ягонай падчаркаю Ганнай Багданавай (*Juriet Żelępuchą, Hanna Bohdanową*), якая выпрасіла ў канцэлярыі *«лист латынски до Твоей милости хотячы о некоторы имена яго пожывати»*. Пры гэтай нагодзе гаспадар прыгадаў, што *«ведже мы давно заказали в канцелярии*

нашой, абы листы латынски без ведома и подписи руки наше не были выдаваны, а хотябы таковы лист и вышол, тогды жадное моцности меты немає, а так мы тот лист латынски в нивеч оборочаем»⁷⁹. Як відаць, лацінская канцылярыя ў Кракаве прычыніла манарху нямаля клопату, прымушаючы пільна кантраляваць сакратароў праз патрабаванне ўласна-ручнага подпісу караля.

Нястача даверу да канцылярскіх пісараў выступае ў гэты час і ў канцылярных мясцовых урадаў. Так, напрыклад, калі ў 1531 г. віцебскія праваслаўны біскуп, князі, паны, баяры і мяшчане прынялі ўхвалу, якімі павінны быць абцяжанні вольных людзей, што маюць аселішча ў іх маёнтках, і пажадалі ўпісаць яе ў кнігі, віцебскі ваявода Ян Глябовіч (*Jan Hlebowicz*) наказаў зрабіць гэта прадстаўніку сходу — віцебскаму лоўчаму — уласнаручна⁸⁰, як падкрэсліваючы гэтым чынам вагу акта, так і, як можна меркаваць, прадухіляючы пазнейшыя закіды наконт недакладнасці ўпісання ўхвалы, якая для ўсіх земляўласнікаў мела прынцыповае значэнне.

Каб узняць вагу некаторых важнейшых актаў, надаць ім большы аўтарытэт, Жыгімонт пачаў змацоўваць іх уласнаручным подпісам. Так, на шмат якіх актах на лацінскай і рускай мове стаіць паметка «*Sigismundus rex subscripsit*», а на рускіх — «*подпис руки короля его милости*»⁸¹.

Для пэўнай катэгорыі справаў прызнавалася неабходнасць змацавання дакумента ўласнаручным подпісам манарха. Толькі такі подпіс вызначаў яго сапраўднасць. Так, асабліва калі ідзеца пра адчужэнне зямлі гаспадарскімі сялянамі на карысць баяраў ці паноў, патрабаваўся «ліст» з дазволам на гэта за ўласнаручным подпісам манарха — бо ішлося аб скарачэнні плошчы гаспадарскіх маёнткаў. Для сапраўднасці актаў аб адчужэнні паміж шляхтаю было досыць «ліста» вялікакняскае канцылярыі з подпісам пісара⁸², і так было да 1566 г., калі згодна з пастановаю II Статута ў якасці дастатковай умовы сапраўднасці акта аб адчужэнні шляхецкай зямлі было вызначана ягонае ўпісанне ў земскія кнігі.

На практыцы гаспадары — Жыгімонт I і Жыгімонт Аўгуст — часта складалі для патрэб канцылярыі бланкі з уласнаручнымі подпісамі, якія пазней запаўняліся. Яны называліся мембранамі⁸³. Таму павага да гэтых лістоў хутка дэваль-валася.

Пыхлівыя магнаты з кола алігархіі, што правіла ў Літве, пачалі ставіць пад сумнеў моц гэтых дакументаў, падобна да таго, як рабілі ў дачыненні да «лістоў» за подпісам пісара. На гэта кідае цікавае святло крыху пазнейшая — з 1562 г. — справаздача Пятра Загароўскага і Алізара Кірдзея (*Piotra Zahorowskiego, Olizara Kirdeja*), адрасаваная Жыгімонту Аўгусту ў справе адмовы кіеўскага ваяводы князя Канстанціна Астрожскага адступіць законным апекунам маёнткі і дзяцей, што засталіся па князю Янушу Заслаўскім. На пісьмовы зварот гаспадара Астрожскі заявіў, што лісты з манаршае канцылярыі супярэчаць закону і ён ім не падпарадкаецца. Калі высланнікі запатрабавалі, каб князь-ваявода падпарадкаваўся волі гаспадара, які гэты ліст уласнаручна падпісаў, магутны крэсавы магнат сцвердзіў, што *«сила листов з подписанем руки его королевской милости есть и выдаваны бываюут»*. У выніку Астрожскі, не выканаўшы загаду, затрымаў «ліст», падпісаны Жыгімонтам Аўгустам, заявіўшы, што хоча *«с тым листом до Вашей Королевской Милости ехать, доведываючися, естлибы тые листы за ведомостью и з позволением вашей милости господарским справованы быть мели»*⁸⁴.

Фальшаванні і злоўжыванні з боку атрымальнікаў дакументаў

Поруч са злоўжываннямі, пры якіх атрымальнік дзейнічаў супольна з пісарам, маем дачыненне з выпадкамі, дзе атрымальнік здабываў дакумент, уводзячы канцылярыю ў зман. У вядомых нам крыніцах гэта выступае ў дваякай форме:

1) Калі атрымальнік утойваў нейкі невыгадны яму факт, што меў юрыдычнае значэнне, альбо прадстаўляў стан рэчаў нязгодна з фактычным станам, каб атрымаць акт у пажаданай для яго рэдакцыі. Пра гэта ўжо была гаворка вышэй пры абмеркаванні спраў, у якіх адзін з бакоў *«дело свое украсил»* альбо *«на заочне поведане»*, *«заочным обычаем»* атрымліваў «ліст», які потым гаспадар мусіў ануляваць альбо рэкамендаваць перайсці да яго ў парадку дня.

2) Ад гэтага трэба адрозніваць падробку дакумента. Яна магла выступаць і ў выглядзе падробкі чарнавіка (мінуты), на падставе якога канцылярыя складала арыгінальны «ліст». Так

зробіў гаспадарскі дваранін Сапоцька Стэчкавіч (*Sopoćko Steczkowiec*), які падаў гаспадарскаму пісару Копцю (*Kopciowi*) чарнавік, нібыта складзены камісарскім судом, і на гэтай падставе здабыў упісанне пажаданага выраку ў Метрыку і выпіску яго для сябе. Пазней, аднак, аказалася, што Сапоцька прадставіў падроблены чарнавік, у выніку чаго гаспадар ануляваў акт, упісаны ў Метрыку, і адпаведную выпіску⁸⁵. Характэрна, што, акрамя гэтага, у дачыненні да вінаватага не было зроблена ніякіх карных высноваў. Гэтаксама, калі ў спрэчцы паміж княжною Настассяй Слуцкай (*Nastazja Słucka*) з князем Тэадорам Яраслававічам (*Teodorem Jarosławowiczem*) гэты апошні прадставіў сфальшаваны «ліст», выдадзены нібыта Казімірам Ягелончыкам, то, хоць гаспадар і сцвердзіў падробнасць «ліста» і той не быў узяты пад увагу як довад, падаўца фальшывага дакумента не зазнаў ніякіх наступстваў⁸⁶. Падобным чынам стаяла справа ў спрэчцы, распачатай паміж гаспадарскім дваранінам Варкам Пятровічам (*przez... Warę Piotrowicza*) супраць мазырскага папа царквы св. Спаса, які прэтэндаваў на яго маёнткі на падставе запісу іх на карысць царквы, зробленага нібыта Свідрыгайлам, які наказаў тое наданне запісаць у Евангелле, што належала царкве. На працэсе, які ішоў у сакавіку 1534 г., пазоўнік давёў, што спярша тое Евангелле было ў царкве Маці Божай ў Жаўцянах (*Żółcianach*), а таму Свідрыгайла не мог зрабіць туды ўпісання. Гаспадар, які судзіў гэтую справу, «сама есмо бачачи, иж в том Евангели писмо новое и неслухное, а не ведлуг бегу канцлерыского справовано як в панов великих писары пишут. Але мусил сам под своею волею тое в Евангиле вписаты», канчаткова адкінуў прэтэнзіі папа мазырскае царквы св. Спаса і пацвердзіў прыналежнасць спрэчных маёнткаў Варку. Аднак, насуперак Статуту, не прызначыў ніякіх карных санкцыяў супроць фальшавальніка гаспадарскага дакументу⁸⁷. Гэтаксама было ў справе, якую разглядаў у 1540 г. Войцех Трэбскі (*Wojciech Trebski*), адміністратар гарадзенскага староства. Ён прызнаў прадстаўленыя дакументы за «*подозранные і неправдивые*», але не зрабіў ніякіх высноваў што да асобаў, якія іх яму прадставілі⁸⁸. Падобную практыку можна прывесці яшчэ ў шмат якіх вядомых нам выпадках⁸⁹. Гэта тым цікавей, што за падробку дакумента пагражала кара смерці яшчэ да 1529 г.⁹⁰, калі за падробку гаспадарскага да-

кумента альбо яго свядомае ўжыванне была вызначана кара спалення на вогнішчы⁹¹, а за падробку іншых дакументаў, як мы можам зрабіць выснову з Статута II, каралі горлам⁹². Гэтыя кары, аднак, на практыцы не ўжываліся да князёў, дваран, а таксама баяраў, якія прадстаўлялі падробныя дакументы.

Аднак рашучаю была рэакцыя што да простага слугі віцебскага замка, рагатынніка Фёдара Нерановіча (*Fedora Neronowicza*), які сфальшаваў «судовы ліст» палярэдняга ваяводы, хочучы пазбегнуць сведчанняў на карысьць замка. Гэтая апошняя справа цікавая тым, што паказвае ход падзеяў пры сцверджанні падробкі дакумента. Разглядаючы гэтую справу, віцебскі ваявода Ян Юрэвіч Глябовіч (*Jan Jurewicz Hlebowiczcz*) найперш паставіў пад сумнеў аўтэнтычнасьць пячаткі⁹³, потым — асобаў, якія выступалі ў дакуменце: пра іх было сцверджана, што адна на момант складання «ліста» ўжо некалькі гадоў не жыла, а другая на той час адсутнічала ў Віцебску. Нарэшце, «усе віцебскія баяры» (відавочна, прысутныя на працэсе) і згаданыя ў «судовым лісце» рагатыннікі Арцёмка і Гаразка (*Artemko i Horazko*) сцвердзілі, што ніякага суда ў гэтай справе не было. Тады ваявода загадаў зберагчы рэчавы доказ у выглядзе падробленага ліста для гаспадарчага суда, затрымаўшы яго і прыклаўшы да яго пячатак віцебскага гараднічага і прысутных на працэсе баяраў, а падазронага загадаў «*в казнь господарскою посадити*». Заўважма, што ў папярэдняй справе пра падробку дакумента з гаспадарскае канцылярыі за доказ падробкі ўзялі сцверджанне незахаваўшага канцылярскіх формаў і спосабу прыкладання пячаткі⁹⁴. Далейшых аргументаў супраць яго аўтэнтычнасці ўжо не шукалі.

Практыка, аднак, не была аднастайнаю, бо ў іншым выпадку, калі ішлося пра аспрэчванне сапраўднасці юрыдычнага дакумента, гарадзенскі земскі суд прысудзіў, што ўвогуле пэўны крытэр, які можа даводзіць падробку «ліста», — гэта падробленая пячатка⁹⁵. Несумненна, гэтая фармальнае пазіцыя земскага суда стаіць нашмат ніжэй за глыбокі аналіз справы аўтэнтычнасці дакумента, з якім мы спаткаліся ў разгледжаных вышэй выпадках, якія сведчаць пра існаванне ў практыцы канцылярыі і вышэйшых судаў Вялікага Княства ў першай палове XVI ст., акрэсленых паняццяў з сферы су-

часнае дыпламатыкі, аналагічных тым, якія фармаваліся ў той час у Заходняй Еўропе, ушываючы як на польскую, так і на літоўскую канцылярыю і нават сягаючы на ўдзельнае Мазоўша ⁹⁶.

Кошты атрымання дакумента

Толькі выпадкова і ўскосна — як і ў гісторыі кароннае канцылярыі ⁹⁷ — мы даведваемся пра кошты, звязаныя з атрыманнем дакументаў, якія зыходзілі з канцылярыі Вялікага Княства. Трэба падзяліць іх на дзве групы:

а) Першая — гэта *чалабіцце*, г.зн. грашовая сума (альбо падарунак), якая ўручалася гаспадару, саноўнікам, чыноўнікам, феадальнаму пану просьбітам за станоўчае рашэнне справы, за якую ён хадайнічаў. Гэта магло быць наданне зямлі, атрыманне пасады, згода на адчужэнне нерухомасці, пацверджанне раздзелу маёмасці і г. д.

б) Другая група коштаў — аплаты за складанне «ліста» з гаспадарскае канцылярыі, якія ішлі на карысць канцлера і пісараў. Гэта звычайна не знаходзіла адлюстравання ў кнігах Метрыкі Вялікага Княства, аднак некаторае святло тут кідаюць спрэчкі, з якіх мы выпадкова даведваемся пра існаванне такога кшталту ўзносаў і аплат. З гэтага пункту гледжання цікавы ліст Жыгімонта I ад 1524 г. да вайта, бурмістраў і радцаў Вільні «*o różne krzywdy pospolstwa*» [пра розныя крыўды грамады]. З яго мы даведваемся, што гаспадар, разгледзеўшы на мінулым сойме разам з панамі-радай скаргі грамады, вынес пастанову пра арганізацыю кіравання ў месце ў інтарэсе грамады, за што сам гаспадар і саноўнікі з ягонага атачэння атрымалі «чалабіцце» ў памеры 97 злотых. Гэтае сумы, заплачанай прадстаўнікамі грамады, патрыцыят, што кіраваў месцам, не жадаў вярнуць ім з гарадскае скрыні ⁹⁸. Гаспадар наказаў пакрыць гэты выдатак з гарадскіх грошаў, а таксама выкупіць у канцлера гарадскі прывілей, хача гэтага не хоча рабіць гарадская рада, — але грамада, пакуль прывілей не будзе выкуплены, мае сумненні, ці мае абавязковую сілу становішча, усталяванае гаспадаром і панамі-радай ⁹⁹. Зрэшты, не заўсёды кошты былі такія высокія. Заклад на дакумент для места Полацка, атрыманы ў 1534 г. з гаспадарскае канцылярыі, склаў усяго 7 коп гро-

шаў, г. зн. 14 злотых¹⁰⁰. Але тут ішлося пра другарадныя справы.

У справе віленскіх мяшчан выступаюць абедзве групы коштаў. Наступныя дакументы будуць казаць толькі пра адну, прычым, натуральна, мы маем больш звестак пра канцылярскія аплаты, пра якія гаварылася і на соймах, чым адносна чалабіцця, якое, як цалкам канфідэнцыйнае, рэдка наогул пакідала сляды ў крыніцах¹⁰¹.

Нармальную формулай пры просьбе было: «*Бил нам чолом*», а пры яе задавальненні — «*И мы на его чоломбите то вчинили*». Адпаведныя акты можна цытаваць сотнямі¹⁰², але ў іх няма згадак пра матэрыяльныя заплаты. З кантэксту таксама вынікае, што заплаты не заўсёды мелі месца. Аднак пра тое, што яны часта спалучаліся з чалабіццем, сведчыць факт, што ў гутарковай мове чалабіцце разумелася як матэрыяльная заплата. Гэта спалучалася з разуменнем надання зямлі або пасады ў катэгорыях адплатнага дару — праявы досыць распаўсюджанай у юрыдычных сістэмах, што знаходзіліся на ніжэйшых ступенях развіцця¹⁰³. Гэта заставалася згодным і з тагачаснымі юрыдычнымі паняццямі, у якіх адрозненне паміж публічнымі актам улады і дамоваю прыватнага права тыпу адплатнага дару зусім не выступала так востра, як у рымскім або сучасным праве.

Усведамленне факта, што, каб атрымаць прывілей, належала адплаціць гаспадару, а часта і панам-радзе, і пісарам гаспадарскае канцылярыі, вяло да таго, што складанне «лістоў» часта рабілася прычынаю злоўжыванняў. Так, гаспадарскія людзі з Саланеевічаў (*z Soloniejewicz*), калі некаторага полацкія баяры прасілі вялікага князя аб іх наданні, задумалі скласці сабе «*лист вызволёный*», быццам яны пунныя слугі. Складаць яго ўзяўся саланееўскі дзесятнік Марэк. З працэсу, які супроць яго ўзбудзілі Грыгор Скабееў і Іван Стэпановіч (*Hryhor Skobejew i Iwan Stepanowicz*), мы даведваемся, што ім абодвум гэта каштавала 36 коп грошаў, і на гэтую суму, не маючы гатоўкі, яны заставілі яму сваю зямлю. Астатнія іх «*паплечники*» таксама скардзіліся, што «*тому Марку пенязи давали в тот же лист господарский*», а іншыя яшчэ пазастаўлялі яму зямлю і самі разышліся. У дадатак да ўсяго, Марэк сваіх «паплечнікаў» проста ашукаў, сказаўшы, што мае ліст, якога не складаў. Калі ваявода запатрабаваў

представіць яму гаспадарскі ліст, Марэк адказаў, што папросту згубіў яго¹⁰⁴. Вынікам веры ўва ўсемагутнасць грошай у гаспадарскай канцылярыі было разарэнне цэлага паселішча.

Пераходзячы далей да канцылярскіх аплат, заўважма, што адпаведныя сумы, якія спаганяліся на гэтай падставе, мусілі быць досыць значнымі і, відавочна, залежалі таксама — а можа, і перадусім — ад вартасці, напрыклад, надання, на якое вялікакняская канцылярыя выдавала «прывілей». За гэта могуць прамаўляць ужо разгледжаныя намі матэрыялы, датычныя спрэчкі паміж канцлерам Ольбрахам Гаштаўтам і пісарам Паўлам Нарушэвічам аб прывілеі на Коўна, выдзеным паміма канцылярыі на карысць Януша Касцевіча. У гэтай спрэчцы манарх — напэўна, у адказ на катэгарычнае жаданне Гаштаўта — заклікае Нарушэвіча, каб *«есы тот прывилей его милости отдал, або тот доход которыбы от того прывилия мял быти его милости заплатил»*. У інакшым выпадку, пагражае Жыгімонт, ён загадае аддаць Гаштаўту адзін з маёнткаў Нарушэвіча на суму, якую той атрымаў ад Касцевіча. Ужо сама пагроза аддаць маёнтак ускосна паказвае на памеры тае сумы. У папярэднім лісце яна характарызавалася як *«доход канцлерейски, которыбы до канцлерыи от того прывилия мел быти»*¹⁰⁵.

Трэба меркаваць, што ў часе Жыгімонта I ў Літве не было — як і ў Кароне да 1511 г.¹⁰⁶ — фіксаваных ставак. Такая адвольнасць была на руку канцылярыі, бо давала магчымасць спаганяць за канцылярскія аперацыі нашмат вышэйшыя аплаты, чым тыя, якія можна было б атрымаць пры існаванні сталага тарыфу¹⁰⁷. Плата ўраднікам за кожную аперацыю была ў той час гэтак распаўсюджана ў Вялікім Княстве, што ўражвала замежнага назіральніка¹⁰⁸.

Так што нічога dziўнага, што і літоўска-руская шляхта, хоць і з пэўным спазненнем адносна Кароны, таксама вылучыла патрабаванне ўнармаваць канцылярскія аплаты. Яно паўстала ўпершыню на берасцейскім сойме ў 1544 г., калі літоўскія станы звярнуліся да гаспадара *«о уставу в канцлерей од листов и о присяжное в костеле по чому бы есте мели платити»*. У *«отказе»* гаспадар сцвярджае, што калі паставіць прысяжнага пісара, тады і выдасць пастанову пра таксу ад «лістоў», выдаваных гаспадарскай канцылярыяй¹⁰⁹. На віленскім сойме ў студзені 1547 г. удзельнікі сойму зноў-

ку прасілі гаспадара ўсталяваць таксу на «лісты», што бра-ліся з вялікакняскае канцылярыі. У *«отказе»* Жыгімонт дэ-кляраваў абмеркаваць гэта з панамі-радай і канцлерам (той, як непасрэдна зацікаўлены, згадваецца асобна) і выдаць па-станову, якая ўсталое канцылярскія аплаты¹¹⁰. На сойме 1551 г., ужо пры Жыгімонце Аўгусте, зноў вярнулася справа таксаў у гаспадарскай канцылярыі (а таксама таксаў у вая-водскіх і павятовых судах). На просьбу шляхты, каб гаспа-дар зрабіў ласку ўсталяваць, *«по чому за который лист мае т плачоно быти»*, адказ вялікага князя гучаў так: што тычыцца гаспадарскіх пісараў і вялікакняскае канцылярыі, мае заха-вацца існы стан. Згодна з ім, пісару за выпіску належала ад боку 12 грошаў, а за запіс у кнігі — 2 грошы, калі бок адмаў-ляўся ад выпіскі; калі ж бок адразу браў выпіску, то ўжо асобна 2 грошы за ўпісанне не належаліся, і пісар мусіў зда-воліцца 12 грошамі¹¹¹. Вось жа, як відаць, у перыяд паміж 1547 г. і 1551 г. у гаспадарскай канцылярыі адбылося ўнарма-ванне аплат. Параўнанне іх з аплатамі, якія браліся паводле II Статута (раздз. IV, арт. 3) у земскіх і гарадскіх судах, дзе за ўпісанне ў кнігі, выпіску з кніг і судовы ліст пісару належала па 1–2 грошы, паказвае, што гаспадарская канцылярыя ца-ніла сваю працу досыць высокая¹¹².

Гэтыя таксы тычыліся папяровых «лістоў». Аплаты за складанне пергаментнага дакумента былі іншыя, вышэйшыя. Запатрабаванне на гэтыя апошнія спалучалася з тым, што, паводле тагачасных паняццяў, акт складзены на пергаменце з прывешанаю пячаткаю, меў большую вагу, чым папяровы «ліст» з пячаткаю, адціснутаю на ім. Часта цягам справы падкрэслівалася як акалічнасць, якая сведчыць на карысць боку, што той атрымаў пергаментны дакумент з прывеша-наю пячаткаю¹¹³. Пра тое, што актам, якія складаліся на пер-гаменце, прыпісвалася большае значэнне і большая абавя-заўчая моц, сведчыць наступнае сцверджанне гаспадара: *«Нам ся нетолько привиліев, але и паперных листов наших без причины не годится ламати»*¹¹⁴. Адрозненне выразнае. Выступае яно і ў прадпісаннях, якія рэгулявалі паўнамоцтвы канцлера і падканцлера і змяшчаліся ў тэксце прысягі, якую тыя складалі ў часе Жыгімонта Аўгуста. Канцлер (падкан-цлер) не мог выдаваць пергаментных «лістоў» і мембран (г. зн. актаў з подпісам гаспадара) без згоды гаспадара, а

звычайных папяровых — такіх, якія былі б на шкоду гаспадару, Вялікаму Княству або паспалітаму праву і вольнасці ды маглі б весці да памяншэння «дастойнасці, паважнасці і павагі» манарха і дзяржавы¹¹⁵.

Гэтае разрозненне гэтаксама выразна выступае ў таксах, якія вызначалі нашмат вышэйшыя аплаты за выдачу пергаментных дакументаў судамі і ўсялякімі ўрадамі. Тут няма гаворкі пра кошт пергаменту, воску і шнуроў, на якіх падвешвалася пячатка, бо іх меў даставіць атрымальнік дакумента, але, як фармулюе II Статут «за працу» пісару. Вось жа, пісару, які складаў пергаментны дакумент, належала 12 грошаў, а за звычайны дакумент — 1–2 грошы¹¹⁶.

Праблему ўсталявання канцылярскіх аплат шляхта разглядала як адзін з пунктаў сваёй праграмы змагання з адвольнасцю абцяжванняў за чыноўніцкія дзеянні, якія здзяйсняліся ўладаю, што была ў руках магнатаў. Таму гэтае пытанне з'яўляецца ў актах літоўскага сойму, калі шляхта здабывае там уласны, асобны голас. З другога боку, манарх разглядаў унармаванне канцылярскіх аплат як прывілей на карысць шляхты. Так, у Кароне ў 1511 г., усталяваючы таксу, манарх акрэсліў гэта як адмысловую прэрагатыву «*in favore nobilitatis regni nostri*» [на карысць шляхты нашага каралеўства]. Непрывілеяваныя класы і групы павінны былі плаціць надалей паводле адвольных рашэнняў чыноўнікаў кароннае канцылярый¹¹⁷. У Літве пра падобнае адрозненне прынятыя законы не згадваюць. Ці было гэта вынікам таго, што са слоўныя адрозненні ў Вялікім Княстве былі слабей акрэсленыя, чым у Кароне? Ці і тут была практыка, аналагічная кароннай, толькі без удакладнення яе ў форме агульнае нормы?

Канцылярскія аплаты браліся, як мы ведаем, не толькі ад выдаваных з канцылярый лістоў, але і ад упісанняў справаў у судовыя кнігі. Кніга маршалкоўскага суда (за 1528—1547 г.), які вырашаў справы ў сілу гаспадарскага мандату, ва ўступе змяшчае анатацыю, што ў яе ўпісваюцца тыя справы, рассуджаныя судом, пры якіх зацікаўлены бок заплаціў судоваму пісару за ўпісанне (*записное*)¹¹⁸. Як відаць адгэтуль, у кнігі ўпісваліся не ўсе разгледжаныя справы, а толькі тыя, у якіх аплачвалася ўпісанне. Ці было гэта агульным прынцыпам, які дзейнічаў і ў ніжэйшых судах? Станоўчы адказ на

гэтае пытанне вынікае з цытаваных вышэй «отказу» ад 1551 г. і пастановы Статута ад 1566 г., якая ўсталёўвала аплаты для земскіх або гарадскіх пісараў за іх чыноўніцкія дзеянні, да якіх належала і ўпісанне ў кнігі. Гэтае сцверджанне мае істотнае значэнне пры аналізе крыніц такога тыпу, як судовыя кнігі Метрыкі, земскіх і гарадскіх судоў.

Некалькі заўваг аб практыцы кароннае канцылярыі

Калі так стаялі справы ў літоўскай канцылярыі, у Кароне ў гарачыя дні «*wojny kokoszej*» ракашане выставілі, як ведама, шмат сур'ёзных закідаў супраць кароннае Метрыкі. Яны жадалі, каб Метрыка і выпіскі з яе былі пазбаўлены доказнай сілы. Ім рупіла, каб «*malevoli homines odio aducti*» [зламысныя людзі, падштурхнутыя нянавісцю] не прыўлашчвалі сабе такім чынам шляхецкіх маёнткаў на карысць караля, а таксама каб з Метрыкі не браліся дакументы і лісты на чыю-колечы шкоду¹¹⁹. Шляхта ўвогуле не адмаўляла патрэбы Метрыкі для спраў каралеўства, але жадала, каб яе акты не закраналі справаў, датычных правоў, прывілеяў і маёмасных стасункаў шляхты. Падставаю для недаверу да Метрыкі была дагэтуляшняя практыка¹²⁰. Атака на каронную Метрыку выклікала процідзеянне прыдворных колаў. Вядома рэакцыя Боны, якая, поўная абурэння, што шляхта смее адмаўляць правільнасць кніг, за якімі наглядалі канцлеры і якія пісаліся прыведзенымі да прысягі натарыусамі, павучае адрасата, сакратара каралеўскае канцылярыі Самуэля Мацяёўскага (*Samuela Maciejowskiego*), як той мае бараніць пазіцыю двара¹²¹. У даўнейшай літаратуры прадмету пазіцыя Боны спаткала поўнае ўхваленне. Асабліва А. Прохаска (*A. Prochaska*) заняў пазіцыю наймацнейшага ганьбавання патрабаванняў рокашу¹²². Пераканаўчы выклад Прахаскі паўплываў на пазнейшую літаратуру прадмета, якая ў цэлым прыняла ягоныя погляды¹²³.

Лепшае знаёмства з практыкай канцылярыі не дазваляе, аднак, настолькі сурова зганіць ракашанаў. Першым Ф. Навіцкі (*F. Nowicki*) сцвердзіў, што, «абстрагуючыся ад крайнасцяў збунтаванай пад Львовам шляхты... трэба прызнаць, што ў дачыненні да канцылярыі і яе кніг крыўды былі

слушныя і закіды апраўданыя. Апісанне кніг, якое мы правялі, і высновы, якія напрошваюцца з яго, пераконваюць бадай што толькі ў адным — у нястачы сістэматычнасці і парадку ў канцылярскіх дзеяннях тагачаснае Польшчы ¹²⁴.

Гэтую ацэнку пацвярджае канстытуцыя ад 1538 г., прынятая на пятркоўскім сойме, — кампраміснае заканчэнне спрэчкі аб кароннай Метрыцы. Спасылаючыся на патрабаванні ліквідацыі абавязковае моцы Метрыкі, яна пастанаўляла, што нікога нельга трывожыць у справах маэнткаў на падставе выпісак з кніг каралеўскае канцылярыі. А каб на будучыню, сцвярджала гэтая першая датычная каралеўскае канцылярыі канстытуцыя, канцылярскія кнігі пісаліся і захоўваліся старанней і пільней, пастанаўляеца, каб канцлер і падканцлеры самі захоўвалі кнігі Метрыкі і мелі аднаго ці двух пісараў, прыведзеных да прысягі, якія б з той пары (*deinceps*) верна заносілі акты ў кнігі ¹²⁵. Гэтая канстытуцыя, на думку даследчыкаў, мела станоўчае значэнне, бо, «касуючы ўсялякую няпэўнасць і няправільнасць у найвыдатнейшым агні дзяржаўнае адміністрацыі, якою ў той час была канцылярыя, ставіла крэс непарадкам і адвольнасці, якая без кантролю часта закрадалася ў чыноўніцкія дзеянні» ¹²⁶. Гэты погляд, крытычны ў дачыненні да практыкі кароннае канцылярыі, не асуджаў грамадскіх сіл, якія выступалі — што праўда, з пазіцыі ўласных эгаістычных інтарэсаў — супраць непарадкаў, якія існавалі ў каралеўскай канцылярыі і вялі да злоўжыванняў. Калі становішча, што панавала там, не адрознівалася істотна — што можа паказаць толькі даследаванне практыкі кароннае канцылярыі пры Жыгімонце I — ад стасункаў у літоўскае канцылярыі, то і мы не бузем схільнымі ганіць у гэтым пункце ракашанаў 1537 г.

У любым выпадку, існуе пільная патрэба дакладнага манатрафічнага даследавання дзейнасці як кароннай, так і літоўскай канцылярыі у часе Жыгімонта I — у цэлым. У гэты перыяд, ва ўмовах унутрыпалітычных сутычак, акрэслення канцэпцыі кантролю шляхты над дзейнасцю ўсіх органаў дзяржавы, не выключаючы цэнтральных, нарастання антымагнацкіх тэндэнцыяў — раней у Кароне, крыху пазней на Літве — сфармаваўся тып канцылярыі, які ад тых дат без вялікіх змен пратрывае вякі. Адгэтуль вага пытання, якое мы дазволілі сабе злёгка закрануць.

На заканчэнне нашых заўваг мы хацелі б звярнуць увагу на невядомую дагэтуль звестку пра ўжыванне ў канцыля-

рыі Жыгімонта I польскае мовы. Пра гэта мы даведваемся ўжо ў 1524 г. з ліста Жыгімонта да яго двараніна Багдана Джэзуса (*Bohdana Dżezusa*), прызначанага разам з другім дваранінам Іскрыцкім (*Iskrzyckim*) на камісара, наконт спрэчкі аб гвалтах паміж людзьмі князя Канстанціна Астрожскага з хмяльніцкім старастам Пшэцлавам Лянцкаронскім (*Przeclawem Lanckorońskim*). Даручаючы Джэзусу выехаць на месца спрэчкі і там канчаткова вырашыць справу паводле ўступнага выраку і дадзенай яму ў лісце «науки господарскей», Жыгімонт дадае: «А мы теж Іскрыцкому потому же казали тот вырок и науку нашу выписавшы по польску дати»¹²⁷. На сам згаданы дакумент, на жаль, мы не награвілі. У даследаваных кнігах літоўскае Метрыкі да 1538 г. мы не знайшлі аніводнага дакумента на польскай мове. У кароннай Метрыцы першы вядомы запіс на польскай мове крыху пазнейшы — датаваны 1525 г.¹²⁸. Таму цытаваная намі згадка можа быць першай інфармацыяй пра складанне канцэлярыяй Жыгімонта I афіцыйнага дакумента на польскай мове¹²⁹.

¹ Першая рэдакцыя гэтае працы была разгледжана К. Караным // *Studia Źródłoznawcze — Commentationes*. 1962. VII. S. 186.

² С. Пташицкий. *Описание книг и актов Литовской Метрики*. С. Петербург, 1887. С. 3–75. Параўн.: J. Jakubowski. *Stanisław Ptaszyci jako badacz Metryki Litewskiej* // *Archeion*. 1934. XII. S. 53–58.

³ М. Любавский. *Литовско-русский сейм*. Москва, 1900. С. 86–393.

⁴ Поўная бібліяграфія ў: Н. Бережков. *Литовская Метрика как исторический источник*. Ч. 1. Москва, 1946. С. 3–179.

⁵ И. Лаппо. *Листы — записи в литовском праве XVI столетия*. Тарту—Юрьев, 1935.

⁶ Параўн. рэцэнзію А. Гейштара ў РН XXXVII. 1948. S. 443 n.

⁷ AGAD, KML. Nr 198, f. 132. Kraków, 1524: «...propter contrarietatem litterarum quomodo ex cancelarianostra emanatarum esse remissa» [з-за супярэчнасці лістоў, якія нейкім чынам выйшлі з нашай канцэлярыі, (справа) была адаслана назад].

⁸ *Ibidem*, f. 133.

⁹ ВА, II. Nr 113. S. 79 n.

¹⁰ РИБ, XX, 1. Nr 130, kol. 170 n. (20.VI.1514).

¹¹ Параўн. РИБ, XX, 2. Nr 1, kol. 523–525 (20.VI.1506).

¹² РИБ, XX, 2. Nr 143, kol. 750–752 (25.VI.1511).

¹³ RIB, XX, 2. Nr 154, kol. 769 (VII.1511).

¹⁴ AGAD, KML. Nr 195, f. 807 (Mielnik, 8.VII.1513): *гаспадар сцвярджае, што «Иван Вколов не гораздо перед нами поведаль, а хотел несправедливе подпросивши ся под нею дочкою ее... сына в нее неоповедавши».*

¹⁵ RIB, XX, 2. Nr 298, kol. 1017–1019 (8.IX.1518). *Падобныя справы гл.: AGAD KML. Nr 198, f. 65 (14.IX.1523); f. 119 (29.IX.1524).*

¹⁶ RIB, XX, 2. Nr 353, kol. 1072 (9.VII.1522): *«А который привилей князь Михайло упросил был в нас на Мстиславль заочным обычаем, мы того привилья не казали ему дати и казали есмо его задержати в канцлереи, абы добре мел выдан быти».*

¹⁷ AGAD, KML. Nr 198, f. 640–643 (7.V.1530).

¹⁸ Р. III, 5: *«Теж державцы дворов наших и тивунове на причины заочные через нас не мают быти никому отниманы. А коли бы который з урядников яко розпрошитель а шкодник двора нашого в нас был обвинен, обоя сторона мает перед нами очевисто стати, а выслушавши тую реч, винный подле заслуги мает быти каран. Але без вины держаней отнимати не будем».*

¹⁹ Ibidem. S. 407 n., art. 14.

²⁰ AGAD, KML. Nr 199, f. 152 (25.VI.1524).

²¹ AGAD, KML. Nr 198, f. 145 n. (11.XI.1524): *гаспадар сцвярджае адступленне места Вільні ў сферы спадчыннага права ад абавязковага магдэбургскага права: «Бо дей ачкольвек в праве майльборскама града мает быти на дочку, а гаркевет на сына, але дей вы за предков наших и за нашого ичастного пано вая, как вам право майльборское дано, так завжды имене так отцовское так и материзну и в сякие речи на ровные части даливали аж до сих часов, а дом дей бывало шацуете, а сын сплачывает».*

²² AGAD, LMK. Nr 198, f. 225–228 (27.I.1527): *«Ачкольвек вы перед тым водле звычайю своего в том справовалися и кто хотел того вживати, тот вживал; а тот Сенко и Петр нехотичы в том звычайю быти, а хотячы вживаты права майльборского, видячы свое шкодное, утеклися до нас господара, абыхмо того делу не сказывали и им мети водле давных обычаев, лех водле права их майльборского... И хотя тые перед тым у вас были, а гды есьмо их в тот час были не потвердили, не мели быти держаны; и тепер как есьмо сказали и зоставили тега Сенка и Петра при первых листах наших и делу их и водле права майльборского. Прото приказуем вам, ижбы есте тые речи, которых будет неделено, казали межи ним и поделити подле сказаня и выроку нашого первого, абы была выдана града на девки и гаркевет на сына».* Параўн.: AGAD, KML. Nr 199, f. 424–426 (4.XII.1527) з новым наказам залатвіць справу паводле нормаў магдэбургскага права.

Справа мадыфікацыі магдэбургскага права мясцовым звычайным правам у такім вялікім месце, як стольная Вільня, патрабуе

асобнага даследавання. Тут толькі звернем ўвагу, што гэты выпадак не быў у Літве адзіны. Так, яшчэ ў 1469 г. Якуб Неміровіч (*Jakub Niemrowicz*), надаючы вайтоўства сваёй вёсцы Бацьковічы (*Bacukowicze*) (Палессе) нейкаму Фёдару Дзякаву (*Fedorowi Diakowi*), сцвярджаў у надаўчым прывілеі: «*И воит мает людей судыты немецким правом майтборским ... вынявши некотры члонки и суды которые суть захованы на право земское*» (KML. Nr 196, f. 375 n.). Параўн.: Д. Багалія. *Магдебурске право на Лівобережній Україні, Розвідкі про міста і міщанство на Україні в XV–XVIII в.* Ч. 2. Львів, 1904. С. 434–442, дзе звяртаецца ўвага на прымяненне гарадскімі судамі ў XVII–XVIII ст., поруч з нормаў Саксонскага права, таксама пастаноў Статуту Літоўскага і мясцовых юрыдычных звычаяў.

²³ AGAD, KML. Nr 198, f. 203 n. (14.XII.1525): «*Ачкольвек тые листы пану Илиничу велели есмо дати, то есмо учинили пробачивши оных первых листов, которые пан воевода первый от нас одержал*». У гэтай сувязі Жыгімонт звяртаецца да паноў-рады, каб накіраваў Ілінічу, «*абы пана воеводы перед тых судей которые в нас на то побрал, не позывал*».

²⁴ И. Малиновский. *Рада Великаго Княжества Литовскаго в связи с боярской думой древней России.* Ч. 2: *Рада Великаго Княжества Литовскаго.* Вып. 2. Томск, 1912. С. 86.

²⁵ AGAD, KML. Nr 198, f. 145 n. (Kraków, 11.XI.1524) і f. 225–228 (Kraków, 27.I.1527), а таксама Nr 199, f. 152 (Kraków, 25.VI.1524), f. 424–426 (Kraków, 4.XII.1527): справа, датычная спадчыны віленскіх мяшчан Ждана і Ганны Андрэвічавай (*Żdana i Hanny Andrzejewiczowej*), была ўпершыню разгледжана ў Пётркаве (дакумент складзены ў Кракаве); наступныя пастановы гаспадара, якія змяняюць першасны вырак, паходзяць, як мы бачылі, з Кракава. Тамсама, f. 640–643 (Kraków, 7.V.1530): справа, якая разглядалася ў Вільні перад судом паноў-рады, пазней вырашаецца гаспадаром у Кракаве.

²⁶ AGAD, KML. Nr 198, f. 649 n. (VII 1530): Гаспадар, які ў Кракаве змяніў вырак, вынесены ў ВКЛ, апраўдваўся няведаннем, «*бо мы... судов воевод наших николи не рушаем*». Параўн.: Тамсама. Nr 199, f. 386–388 (Warszawa, 2.IX.1526): «*Нам листов наших судовых нельзе ламати, ани панов рад наших*».

²⁷ Ibidem Nr 199, f. 314 n. (Piotrków, 19.I.1525).

²⁸ Ibidem, f. 486 n. (Wilno, VIII.1527).

²⁹ Ibidem, f. 415–417 (Krakow, 5.I.1517).

³⁰ Гл. заўв. 28.

³¹ Р. I, 25.

³² AGAD, KML. Nr 198, f. 29 (28.XI.1522). Параўн.: Тамсама, f. 12 n., дзе гэтая справа прадстаўлена на лацінскай мове.

³³ Ibidem Nr 199, f. 226 n. (Kraków, 14.X.1525).

³⁴ Ibidem Nr 198, f. 605–607 (23.III.1530).

³⁵ Ibidem, f 679 n.: «Ведже мы в неведом ости которое речи з канцелярей наше листы кажем выдавати, так как хто в нас просят».

³⁶ РИБ, XXVII, 5. Nr 4, kol. 515; Nr 24, kol. 536; Nr 36, kol. 550; Nr 50, kol. 561 n. (усе ад 1494 г.); AZR, II. Nr 23, s. 26 (5.VII.1507); РИБ, XX, 2. Nr 350, kol. 1068 (2.V.1522) 3. Nr 214, kol. 1542 (20.IV.1521); AGAD, KML. Nr 195, f 798 (17.III.1511), f 810 (15.V.1511), f. 813 n. (14.VI.1511), f 814 n. (17.VI.1511) і багата іншых.

³⁷ Р. I, 24.

³⁸ AGAD, KML. Nr 198, f 143 n. (г. 1524).

³⁹ Ibidem, f. 679 n.; у выпадку такой супярэчнасці гаспадар распараджаецца, каб стараста «лист наш который есмо сего на жалобу войтовое дали внивеч оборотил».

⁴⁰ Ibidem, f 146 (г. 1524). Параўн.: AZR, II. Nr 222, s. 389 n.: Жыгімонт I, гарантуючы ў 1542 г., што ад цяпер нікога не будуць пазываць гаспадарскімі позвамі ў Карону, заяўляе, што ўжо выдазеныя пазвы гаспадар «на сторону откладает».

⁴¹ РИБ, XX, 2. Nr 155, kol. 772 (VII.1511); «тую копею казали есмо содрати»; Тамсама. Nr 297, kol. 1016 (31.VIII.1518): «А тот запис неслушны казали есмо содрати»; Тамсама. 3. Nr 19, kol. 1226 (8.VII.1518): гаспадар кажэ «содрати» супярэчны закону тэстамент; Тамсама. 2. Nr 287, kol. 996 (15.V.1517): «А тые листы которые войт был себе на то выправил, казали есмо подрати».

⁴² РИБ, XX, 2. Nr 71, kol. 619–621 (9.II.1509).

⁴³ РИБ, XX, 3. Nr 56, kol. 1301 (5.I.1519).

⁴⁴ РИБ, XX, 2. Nr 155, kol. 772: «И лист з печатью... казали есмо в канцелярии нашей сказити».

⁴⁵ РИБ, XX, 2. Nr 274 (без даты), kol. 974 і Nr 290, kol. 1000 (23.VI.1517): «Запис... казали есмо сказити». Параўн.: AGAD, KML. Nr 198, f 143 n.: «suas litteras nos (magnus dux) cassamus» [ягонья лісты мы (вялікі князь) касуем] .

⁴⁶ AGAD, KML, 198, f 679 n.: «внивеч оборотыл»; РИБ, XX, 2. Nr 227, kol. 902 (без даты): «и тот есмо привилей... умертвили».

⁴⁷ Описание, кн. 21. С. 429 (29.XI.1539). Рэгест гучыць: «Oryginal przywileju i drugi przywilej panów rad przyzwolenia i trzeci przywilej na ciwuństwo szawleńskie biskupowi król jego mość skasować i spalić rozkazał». Побач фігуруе дапіска пра выдаленне копіі дакумента — паводле даручэння падканцлера — і з актаў.

⁴⁸ Arch. Sang., IV. Nr 328, s. 408 n. (13.X.1544): Жыгімонт I вызваляе кн. Фёдара Сангушку і іншых князёў ад рукаемства ў памеры 10 тыс. коп літоўскіх грошаў, якія яны злажылі на пісьме ў Вільні за выпушчанага з вязніцы Івана Багданавіча Сапегу, вернутага цяпер да ласкі. У звязку з гэтым паручнікі просяць вызваліць іх з парукі і вярнуць паручны ліст. Гаспадар выдае ім ліст, які вызваляе іх з парукі, і ў ім піша: «А штось дотычет оного листа их

поручного, мы на тот час в скарбе нашем его не мели для прудкого выеханя нашего з того панства, оного листа не могли им вернуть, а ведже за тым листом нашим не мают они в том некоторого преназабаня на себе мети, бо хотя бы тот лист на потом был им вернен, або и не вернен однакож вжо оный лист их записный некоторое моцы противко них мети (не мает...); и мы тот лист их поручный нашим листом вмораем и в нивеч оборочаем на вечны час».

⁴⁹ AGAD, KML. Nr 198, f 31–33 (1522): «*neque se deinceps ad eiusdem causa cognitionem inter memoratas partes quoquomodo intromittere audeatis non curan [te] litteras nostras quasquaque in contrarium pro parte Luca datas et concessas, emendasque de cancellaria nostra qualibet in futurum certum habituri omnia et singula per vos in contrarium praemissorum decreta et decernenda nullius roboris esse foreque praesenti decreto nostro, accedente testimonio litterarum, quibus sigillum nostrum est subimpensum*» [і ў далейшым не наважвайцеся якім-колечы чынам утрुцацца ў расследаванне гэтае самае справы паміж памянёнымі бакамі, не зважаючы на любыя нашыя лісты, дадзеныя і выдадзеныя супярэчна ў дачыненні Лукі, а таксама папраўкі з нашай канцэлярыі, якія вы, напэўна, будзеце мець у будучыні, усе разам і паасобныя вашыя паставы, супярэчныя ранейшым, не маюць і не будуць мець моцы згодна з гэтай нашаю паставою, засведчаную дадзеным лістом, да якога прывешаная наша пятачка .

⁵⁰ Ibidem, f. 133.

⁵¹ Ibidem, f. 65 (29.III.1523).

⁵² Ibidem Nr 199, f 320: «*Старцом и всим мужем волости наше Могилевское. Што есте перед тым здавна давали тивуницины, 80 коп грошей шыроких тому кому есмо на вас выдавали, прото приказуем вам, ажбы есте тую тивуницину все спол давали до скарбу нашего... а хотябыхмо кому листы канцелярыи выдавати казали на тую тивуницину и вы бы через то никому на таковы листы тое тивуницину не давали. Паклибы есте через то кому тую тивуницину дали, хотя на лист наш, тогда мы кажем на вас другую тивуницину... правити, о тым бы есте в едали и тот лист наш в себе хо вали*».

⁵³ Ibidem Nr 195, f. 1018 n.: «*...и секретарь наш перед нами поведил: што ж тые листы купчыи в него в канцелярыи згинули, ино... мы на то дали ему сес наш лист вызнанный...*»

⁵⁴ Ibidem. Nr 197, f 492.

⁵⁵ РИБ, XX, 2. Nr 82, kol. 639 (r. 1510) i nr 135, kol. 731 (r. 151): «*маршалок и секретарь, наместник витебский и brasлавский пан Иван Сапега*»; Тамсама. 3. Nr 214–215, kol. 1542 n. (r. 1522); «*Што го сподар его м илость дал прану Богушов и Боговитиновичу, подскарб ему земскому, маршалку и писару его милости, державцы каменецокому...*» Параўн.: Тамсама, XX, 2. Nr 402–404, kol. 1133, 1135 (r.

1522): «*Kopоть Васькович маршалок и писар*». Апрача таго, ён быў яшчэ намеснікам і дзяржаўцам жызморскім і перавальскім (*ŷuzmorski i perewalski*) (тамсама).

⁵⁶ Гл. заўв. 47.

⁵⁷ РИБ, XX, 2. Nr 461, kol. 1176 (3 V 1516 г.)

⁵⁸ J. Wolff. *Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Litewskiego 1386–1795*. Warszawa, 1885. S. 262. Тамсама зводка пісараў за панаванне Жыгімонта I і сумяшчаных імі пасадаў (С. 256–264).

⁵⁹ И. Малиновский. *Рада*. Ч. 2. Вып. 2. С. 12–16.

⁶⁰ Гл. пра іх: С. Пташицкй. *Описание*. С. 5; М. Любавский, *op. cit.* S. 391–393, асабліва заўв. 317.

⁶¹ Здаралася, што «правілі» нават найвышэйшыя саноўнікі. Напр.: И. Малиновский. *Сборник материалов к истории Рады Великого Княжества Литовского. Дополнение*. Томск, 1912. Nr 9, S. 9: «*правил Ян бискуп виленский*»; Arch. Sang., III. Nr 229, S. 20 (15.III.1522): «*правил пан виленский, гетман, князь Константин Иванович Острозский, пан Ольбрахт Мартынович Гаштолд, воевода троцкий*»; Arch. Sang., III. Nr 234, s. 225 (10.IV.1522): «*правил маршалек дворный, староста берестейский, ковенский, лидский пан Юрий Иванович Иличича*». У абодвух апошніх выпадках побач фігуруе подпіс пісара Богуша Багатывінавіча.

⁶² РИБ, XX, 2. Nr 288, kol. 998: «*Богушова справа*». Параўн.: AGAD, KML. Nr 198, f. 155 n.: «*лист sprawy писарское*» і шмат іншых. Параўн.: М. Любавский, *op. cit.*, S. 390, і Н. Бережков, *op. cit.*, S. 66 n.

⁶³ РИБ, XX, 1. Nr 243, kol. 325: «*Дяк го сподарский Франтишек Мерля*» (1516 г.); Тамсама. 2. Nr 288, kol. 998: «*дворанин наш Франтишек Мерля*» (1517 г.). Іншыя вядомыя нам гаспадарскія дзякі, такія, як Ігнат Мікіцін (*Ihnat Miki iin*) (Тамсама. 1. Nr 110, kol. 144 і 2. Nr 10, kol. 540–542) і Васька Пятровіч (*Waško Petrowicz*) (Тамсама. 2. Nr 85, kol. 644–646), выступаюць як атрымальнікі зямельных наданьняў з падданым насельніцтвам.

⁶⁴ Гл. зводку дзякоў і яўных пісараў: J. Wolff, *op. cit.*, S. 265 n.

⁶⁵ AGAD, KML. Nr 198, f. 155 n. (27 I 1524 г.)

⁶⁶ Са зводкі J. Wolff. *Senatorowie i dygnitarze*. S. 261, можна з пэўным праўдападабенствам зрабіць выснову, што гэта мог быць Міхал Васілевіч Свінюскі (*Michał Wasilewicz Swiniuski*), які быў пісарам у 1512–1521 гг., пасля чаго знік на дзесяць гадоў, каб зноў з’явіцца як пісар у 1531–1543 гг.

⁶⁷ Яе ўзор быў апублікаваны ў выд.: *Акты литовско-русскаго государства (XIV–XVI ст.)*. Изд. М. Довнар-Запольский. Вып. 1. Москва, 1900. № 156. С. 177 — без даты, сярод актаў 1522 г. пад тытулам «*Присяга писарская*».

⁶⁸ Такую здагадку падказвае адказ гаспадара на берасцейскім сойме 1544 г., дзе ён абядае ўсталяваць таксу аплатаў у вялікакняскай канцылярыі, калі «*писара присяжно го кажет по становити*»

(Dziął. S. 412). Ці азначае гэта, што да гэтага часу пісарскае прысягі не было, ці гаворка ідзе аб тым, каб завесці адмысловага чыноўніка пад гэтую назвай? На гэтае пытанне мы пакуль што адказаць няздатныя.

⁶⁹ *Акты литовско-русского государства*. Вып. 1. 1900. I. № 156, s. 177: «Я... прысягаю милому Богу и Панне Марьи и всем святым, иж... жадных листов не маю писати без розказанья господарского, або канцлерского, а на инных жадных розказанье не маю писати». Параўн.: М. Любавский. *Литовско-русский сейм*. С. 390.

⁷⁰ Параўн.: L. Kolankowski. *Polska Jagiellonow*. Warszawa, 1936. S. 272.

⁷¹ Н. Бережков, *op. cit.*, S. 27 п., прымае ліпень г. 1522 — заняццё Гаштолдам канцлерскае пасады — за дату *ad quiet* у даследаванні першага перыяду гісторыі Літоўскае Метрыкі.

⁷² J. Wolff *op. cit.* S. 263.

⁷³ Тамсама; дзе, аднак, памылкова падаецца, што ён фігуруе да 1539 г., а памёр у 1540 г., калі тым часам яшчэ ў 1544 г. Павел Нарушэвіч падпісвае лісты, што выходзяць з гаспадарскае канцэлярый пад час сойму ў Берасці (Arch. Sang., IV. Nr 318, 319, 320, 321, s. 391–397).

⁷⁴ AGAD, KML. Nr 199, f. 84.

⁷⁵ Тамсама. Гаспадар: «чом уж ся в елько дивуем, иж ты о листы и о прыказане наше ничого недбаеш, а того привилия ани доходу канцлерийского его милости неотдал, про то и тыми разы послали есмо до тебе дворянина нашего — и словом казали есмо ему от нас тебе о том мовити... а инако бы еси того не вчылл ... тогды ведай певно, иж далее того терпети не будем и кажем тому дворянину нашому в том доходе, в которое имене твое увязати и держати до тых часов, пока доход его милости канцлерийски от того привилия заплатиши».

⁷⁶ Тамсама. С. 114 н. Гэты ліст цытуе М. Любаўскі, *op. cit.*, S. 392, але памылкова падае, што ён знаходзіцца ў Кнізе Запісаў № 14, а тым часам ён у Кнізе № 17.

⁷⁷ AGAD, KML. Nr 199, f. 430 п. Як піша гаспадар, стараста цвердзіць, што «тыя листы писар наш без воли нашею [зацікаўленаму] давал».

⁷⁸ *Ibidem*; «Ино поведаем тебе, иж мы таковых писарей не маем которыи бы без воли и розказаня нашего листы наши писали и справовали, а к тому печать наша Великого Княства Литовского за ключом нашим в заховани ест, а кожды писар наш справует и пишет на жалобу подданных наших, водле розказаня нашего господарского».

⁷⁹ *Ibidem* Nr 202, f. 243 п. (Kraków, 27.I.1532).

⁸⁰ ВА, II. Nr 72, S. 49: «И жсдали [от] нас [введоды] владыка его милост, князи и со всеми паны, бояры в итебскими и мещаны

места Витебска, абыхмо дозволили и казали им тую уставу и ухвалу их... в книги ниши вписати; и мы... тую ухвалу нашу посполитую казали есмо их же брату ловчому витебскому... в книги наши своею рукою в писати, которую он своею рукою в писал».

⁸¹ Напр., Arch. Sang., III. Nr 230, 231, 234, 237, s. 220 n. (сакавік і красавік 1522). Параўн. тамсама.: М. Любавский, *op. cit.*, S. 391, дзе багата прыкладаў (заўв. 316).

⁸² AGAD, KML. Nr 199, f. 388 n. (3 IX 1526): Гаспадар сцвярджае, што «мы з пань радамі нашымы так устанавили: естли кому дозволимо земли у шляхты купити, тому лист наш дозволены даем без подпису руки наше, и естли теж дозволимо у людей наших, а не шляхты, земли купити, в том листе подпис руки наше господарское мает быти, а в котором листе нашем естли не будет руки наше, то не мает быти держано и таковы не мают земель у людей наших, без такового зезволения нашего (куповати)».

⁸³ М. Любавский, *op. cit.* S. 391; К. Караный у цытаванай вышэй рэцэнзіі (SŻ, VII, s. 186) звярнуў увагу, што ў Польшчы назва «мэмбрана» была сінонімам пергаменту (Ліндэ) альбо даўгавай распіскі на грошы (*rewersu pieniądze nego*) (Gloger). Вось жа, літоўская канцэлярыя мела свае асаблівасці — у тым ліку і ў сферы тэрміналогіі.

⁸⁴ Arch. Sang., VI. Nr 40, s. 58 n. (16 X 1562). Характэрна аргументацыя гэтых высланні каў Жыгімонта Аўгуста наконт згоднасці гэтых лістоў з законам: «Тые листы з канцляреи без ведомости и розказаня его королевской милости не подлуг поступку права выдаваны, ани писаны быть не могли, гдыж властивую рукою его королевска силостъ тые листы подписать рачыл».

⁸⁵ Arch. Sang., IV. Nr 39, s. 40 n. (20.VI.1536): анулюючы вырак камісарскага суду, камісар піша Сапоцьку: «И писар наш... поведил перед нами штож дей ты принес к нему минуто, на которой описана была реч оного права вашого и мовил еси ему, ижбы тая минуто от князя Бранецкого [камянецкага біскупа] тебе была дана, яко бы он сам казал то выписати... и в тот жебы способ, подле онее минуты комисея тебе была справлена и он дей тое минуты огледавши водле по вести твоей казал оную комисею по тому тебе справити; которую же дей минуто и тепер он у себе сховану мает; штож мы обачыли, иж ты неслушне а омыльне, тую комисею повестью своею выправил, а не добре и не справне ее одержал так яко ты сам поведал и яю теж минуто именем князя Бранецкого писару нашему дал; в чомже ест сам себе омылу учинил ... иж хотел вым вылом своим иначе того вжити, чего на оном праве не было».

⁸⁶ РИБ, XX, 2. Nr 62, kol. 609 (29.I.1509): «Ино мы вбачили на том листе, штож тот лист не ест правы отца нашего... Тот лист есмо на сторону отложили».

⁸⁷ AGAD, KML. Nr 202, f. 781–784 (20.III.1534): Вырак службў пацверджаннем папярэдняга выраку, выдадзенага судом віленскага ваяводы.

⁸⁸ АВК, XVII. Nr 651, s. 240 n.

⁸⁹ РИБ, XX, 1. Nr 307, kol. 408 n. (17.XI.1516): падробка даўгавой распіскі (*skryptu dłużnego*); ks. 3. Nr 138, kol. 1451 n. (28.V.1520): падробка акту яднання паміж князем Іванам Палубенскім і князем Цімафеем Пузынам (*Iwanem Połubieńskim, Timofiejem Puzyną*).

⁹⁰ Выснову такую мы можам зрабіць з запіскі, датаванай 4.X.1522 (AGAD, KML. Nt 197, f 64 n.). За падробку гаспадарскіх «лістоў» нехта Мітка Ёнучковіч (*Mitko Wnuczowski*) быў пасаджаны ў «казнь» і мусіў быць «скараны» гаспадаром, але на просьбу надворнага маршалка Юрыя Ілініча гаспадар замяніў яму кару — відавочна, кару смерці — на няволю: «*ино коли тот человек таковы выступ чинил, того человека... и з землею его... пану Юрию его милости дали*».

⁹¹ Р. I, 5, вельмі лаканічны, дзе гаворка вядзецца толькі пра падробнікаў гаспадарскіх пячаткі і «лістоў». Не выпадае, аднак, дапусціць, быццам падробка іншых афіцыйных і прыватных дакументаў не падлягала кары. Тут у законе выразная дзірка, запоўненая ў 1566 г.

⁹² D I, 12.

⁹³ ВА, II. Nr 70, s. 46 n. (Witebsk, I.I.1531): «*И мы... зобачили есмо иж лист фалшивый, печать отца нашего неслушне приложена*».

⁹⁴ РИБ, XX, 2. Nr 62, kol. 609: «*лист... не подлуг бегу канцелярейского писан и не гораздо печатан*».

⁹⁵ АВК, XVII. Nr 651, s. 240 n. (19 XII 1540). У справе аб аўтэнтычнасці незапячатанага ліста гарадзенскі земскі суддзя сцвярджае, што «*жадным листом который кольвек без печати ни на кого фалшерства жадного перевести не может, бо в печатех фальшество залежит*». Гэтая фармулёўка вельмі нагадвае вядомую трактоўку справы аўтэнтычнасці дакумента Конрадам фон Мурам (*przez Konrada von Mure*): «*tota credulitas litterae insigillo dependet authentico, bene noto et famoso*» (цыт. паводле: S. Mikucki. *Badanie autentyczności dokumentu w praktyce kancelarii monarszej i sądów polskich w wiekach średnich*. RAU, T. 69. Nr 3. Kraków, 1934. S. 20 n.

⁹⁶ Узровень мазавецкае практыкі першае паловы XVI ст. высока ацэньвае даследчык пытання, падкрэсліваючы існаванне «*проста як бы дыпламатычнага пачуцця*». Гл.: S. Mikucki, op. cit., s. 22, 61, 70.

⁹⁷ Пра аплаты, якія спаганяліся кароннаю канцэлярый, і кошты падарункаў для яе чыноўнікаў мы даведваемся толькі з кракаўскіх і львоўскіх гарадскіх кніг, дзе гарадская бухгалтэрыя скрупулёзна адзначала выдаткі «*pro litteris*» [за лісты] як на карысць вышэйшых чыноўнікаў, з чыёй пратэкцыі дадзены акт выходзіў, так і выканаўцаў. Гл.: E. Nowicki. *Studia nad kancelarią koronną Kazimierza Jagiellończyka*. Lwów, 1912. S. 129 n., 169–175.

⁹⁸ AG AD, KML. Nr 198, f. 80 n. (25 I 1524): Гаспадар: «*Вырок наш вам [віленскім воіту, бурмістру і радцам] в том вчынили и привилей наш казали им на то справити которым обычаем маете вы: бурмистры и радцы з поспольством справоватися и ряд в месте чинити... штож они [паспольства] от того привилія нашего дали нам чоломбитя и теж урядником нашим... причины девености и сем черленых золотых; вы дей того з посполитых пенязей меистских заплатити им ни хочете*». Параўн.: у 1519 г. скаргу, якую ўнёс перад гаспадаром паразоўскі воіт на бурмістра, радцаў і ўсіх мяшчан, што тыя не хочуць вярнуць яму выдаткі, якія ён зрабіў, «*бьючи чолом его милости и просячи права нового майтборского*» (РИБ, XX, 3. Nr 56, kol. 1299).

⁹⁹ AG AD, KML, f. 80–91: «*то пак вы дей нехочете привилія местского за посполитые пенязи местские выкупити... у канцлера нашего... а дей теж они тому несведомы, естли тот привилей так спарвен, как мы з паны радами нашыми в том вам вырок наш вчынили*». Параўн. тамсама.: nr 199, f. 149 n. (24 VI 1524) і f. 151 n., адкуль вынікае, што воіт і рада надалей адмаўляліся выкупіць прывілей і вярнуць выдаткі на чалабіцце, панесеныя паспольствам.

¹⁰⁰ БА, II. Nr 316, s. 256: полацкі мешчанін «*Васко Овсяник... лист господарский на все место Полоцкое выправил был своим накладом... сем коп грошей*», аб вяртанні якіх хадайнічаў перад судом (13.XII.1534). Суадносіны злотага і гроша пазнаем у крыніцы з нататкі: «*дати по злотому, то ест по полукопью грошей*» (РИБ, XX, kol. 1025).

¹⁰¹ Гл. пра гэта шырэй: *Czołobicia i poklony* у гэтым жа томе. С. 380 н.

¹⁰² РИБ, XX, kol. 643, 789, 793, 833, 915, 1036, 1091, 1107, 1126, 1134, 1166, 1354 і passim.

¹⁰³ Падрабязна пра гэта: *Darowizna wzajemna na Litwie w XV i XVI wieku*, у гэтым жа томе. С. 174 н.

К. Караный у дыгаванай рэцэнзії цалкам прыняў гэзу, што наданне часта атаясамлівалася з адплатным дарам, і адначасова робіць дапушчэнне, што ажыццяўленне чалабіцця вызвала нададзеную маёмасць ад абмежаванняў адчужэння (*od ograniczeń alienacji*). Гіпотэза цікавая, але ў крыніцах няма звестак, якія б яе пацвярджалі.